601

नीतिपाठम्

पण्डित श्रीप्रियनाथ विद्याभूषण, एम्-ए, सङ्कलितम् ।

NEETI-PATHAM.

BY

PANDIT PRIYANATH VIDYABHUSHAN, M.A.

(Bankimchandra Gold medallist Calcutta University)

Head Pandit Dacca Collegiate School on deputation as
Tutor to the Minor Kumar of Bhawal Dacca
Assistant Secretary E B Saraswat Samaj Dacca
Member Sanskrit College Committee Calcutta
Examiner Calcutta and Dacca Universities
Member Dacca University Court
Examiner and Member of a Standing Committee
Board of Intermediate and Secondary Education Dacca

First Edition 1926

PUBLISHED BY

PANDIT SITANATH VIDYABINODE

SARASWAT MANDIR BANGLABAZAR DACCA

Price Six annas only

KUNTALINE PRESS,
61, BOWBAZAR STREET, CALCUTTA
PRINTED BY P C DASS

OPINIONS

1 From Mahamahopadhyaya Dr Haraprasad Sastri, M A, Ph D, C I E, F A S B Fellow of the Calcutta University, Formerly Principal, Sanskrit College, Calcutta, and Professor and Head of the Department of Sanskrit and Bengali, Dacca University, Vice President Asiatic Society of Bengal, etc etc

'প্রিয়নাথ তোমার বই ৪ খানা পাইলাম আজ সকালে। বেলা আসিতে আসিতে পড়িয়া ফেলিলাম। বই বেশ হইয়াছে, তুমি ইংরাজী **ভূমিকায় যাহা বলিয়াছ তাহা ঠিকই হইয়াছে। তাড়াতাড়ি যাহারা ভাষা শিক্ষা করিতে চায়, তাহাদের খুবই উপযোগী হইয়াছে।** * * *

26, Pataldanga Street,
Calcutta
September 4, 1926

শুভার্থী শ্রীহরপ্রসাদ শাস্ত্রী

2 *From* Mahamahopadhyaya Pandit Padmanath Bhattacharyya Vidyabinod, M A, Retired Senior Professor of Sanskrit, Cotton College, Gauhati in Assam —

'I have read with great pleasure the Sanskrit Reader 'Nitipatham' by Pandit Priyanath Vidyabhushan M A and **can state with confidence** that the book will prove **highly beneficial** to the

Sanskrit reading students of Class VIII of the High Schools if prescribed as a text book of that class. The stories selected are all written **in a style suit able to the capacity of the pupils** for whom this Reader has been compiled and they are **entertaining as well as instructive** I heartily wish the book every success that it richly deserves

45 House Katara
Benares City
The 1st October 1926

PADMANATH BHATTACHARYYA
Retired Professor
Cotton College Gauhati

3 From Prof Harihar Banerjea, Sastri, M A Professor of Sanskrit Presidency College, Calcutta and Paper Setter and Head Examiner in Sanskrit for the Matriculation Examination of the Calcutta University —

"I have gone through your Neetipatham which you kindly sent to me and I have much pleasure to say that you have spared no pains to make the book **quite suitable to the young boys** for whom it is intended All the stories are **attractive and teach moral lessons**, so the reading of the book will help them **to build up their character** which is the chief **aim of education** I am also glad to see that the **language** of the book is **simple and at the same time classical**

2/2, Peary Das Lane,
Calcutta
24th September 1926

Yours sincerely
HARIHAR BANERJEA

4 From Dr P C Chakrabertti, Kavyatirtha, Sastri M A, Ph D P R S Examiner and Lecturer in Sanskrit, Calcutta University

I have gone through the "Nitipatham compiled by Pandit Priyanath Vidyabhushan M A The compiler, who is well known for his activity in connection with the advancement of Sanskrit learning in this part of the country, has **judiciously selected** a number of short Sanskrit stories so as to place the **best specimens of Sanskrit prose** before the young learners of Sanskrit I feel no hesitation in saying that the book will be **highly useful** to those for whom it is intended This little book **has many commendable features and I cannot but admire** its **beautiful get-up,**

Sd PRADHAT CHANDRA CHAKRABERTTI,
Kavyatirtha Sastri M A Ph D
6 6 26 *Premchand Roychand Scholar*
Lecturer in Sanskrit, Calcutta University

5 From Prof Radhagovinda Basak M A, Senior Professor of Sanskrit, Rajshahi College on deputation as Senior Lecturer in Sanskrit University of Dacca —

I had very great pleasure in reading the contents of the Neetipatham—a selection of Sanskrit prose and verses—by Pandit Priyanath Vidyabhushan M A The pieces have been **very carefully selected** and

arranged in scientific order I am sure, the compilation will very well suit the requirements of the students of Class VIII of Secondary Schools

Dacca
24 11 26

RADHAGOVINDA BASAK

6 From Rai Satyendranath Bhadra Bahadur M A Principal, Jagannath Intermediate College Dacca Examiner, Calcutta and Dacca Universities, etc etc

The publication of Neetipatham, a volume of Sanskrit Selections by Pandit Priyanath Vidyabhushan **seems very opportune** He has produced an eminently readable book—consisting as it does of **choice extracts from the master minds of old** These will serve at once as **models of style** and as a **storehouse of instructive moral lessons** couched in **simple grammatical language which go straight into the learner's heart** If judiciously taught, these lessons will not only improve their knowledge of the language but **elevate their minds and hearts** as well

S N BHADRA,
Principal Jagannath Intermediate College, Dacca

7 From Principal M Mitra B A B T I E S (Offg) of the Teachers Training College, Dacca, Examiner, Calcutta and Dacca Universities —

Neetipatham by Pandit Prnyan th Vidyabhushan MA is, in many respects, an improvement on the existing books of the kind in the market

Ramna Dacca,
April 13th 1926

M MITRA
Principal (Offg) Teachers' Training College, Dacca

8 From Mahamahopadhyaya Pandit Durgacharan Sankhya Vedantatirtha, Sreegopal Basu Mullick Fellow, Calcutta University, Principal Bhagabat Chatuspathi, Bhowanipur, Calcutta, Member, Calcutta Sanskrit Association etc etc

প্রীতঃ পঠিত্বা তব নীতিপাঠং
হিতং মনোহারিনিবন্ধপূর্ণম্।
শিক্ষার্থিনাং তচ্চ মহোপকারি
স্যাদ্যাৎ সমৃদ্ধীরিতি কাময়েঽহম্।

2) 11 26 (মহামহোপাধ্যায়ঃ)
শ্রীদুর্গাচরণ সাংখ্যবেদান্ততীর্থঃ।

9 From Pandit Kali Krishna Vidyabinod, Head Pandit, Sonargaon H E School Examiner Govt Sanskrit Title Examinations and L B Saraswat Samaj Examinations —

বঙ্গভাষা বাঙ্গভাষা দেবভাষাঞ্চ জানত ।
নীতিপাঠমিদ কস্মাত্তম ন ভবিষ্যতি ॥
প্রিয়স্য প্রিয়াখ্যস্য নীতিপাঠস্যাপি প্রিয়ম্ ।
কারণস্য গুণা কার্য্যে ' ইতি ন্যায়বিদা মতম্ ॥

কবির কবির পরিতোষ প্রাপ্নোমি তব নীতিপাঠমালোক্য।
শক্নোমি দত্ত বক্তু ছাত্রাণামুত্তম পাঠ্যম্॥

কৃষ্ণপুরা চতুষ্পাঠীতে
১৮৪৮ শকাব্দীয় সৌর
বৈশাখস্য ১৫শ দিবসে। } শ্রীকালীকৃষ্ণ বিদ্যাবিনোদ

10 From Prof Gurubandhu Bhattacharjya B A B T Offg Vice Principal Teachers Training College, Dacca, Examiner, Calcutta and Dacca Universities Translator of the dramas of Bhasa the great Sanskrit Poet —

I have not studied the book (Nitipatham) in detail, but I have been through it hurriedly in parts and with care in others It seems to me to **be of very suitable scope** and the matter **exceedingly sound** The book has **evidently entailed much labour** and **contains much solid experience** It is **worth a hundred volumes of similar books** written by people who have never taught in schools This book will **set a standard to our schools** for their guidance in the matter of the selection of Sanskrit text books for the class for which the book is intended

Sept 7, 1926 GURUBANDHU BHATTACHARJYA

11 From Prof Ramendramohan Basu M A Senior Professor of Sanskrit, Feni College, and Examiner, Calcutta University —

I have much pleasure from a perusal of the 'Nitipatham by Pandit Priyanath Vidyabhusan

M A The Reader has for its contents **most attractive and wholesome passages well-graded** in point of difficulty with their **morals** indicated to the **best advantage** This process will be **very useful** to the young learners and I am sure the book will appeal to them and assist in the **building up of their character**

Another special feature of the Reader which I am glad to note is that **short note in English and Sanskrit** of all important words and phrases, have been inserted at the bottom of every page of the Text

In fact the learned author has spared no pains to make the book really useful for the boys and I have every reason to believe that his **strenuous effort will be amply rewarded**

Jagannath College,
10th July 1926
RAMENDRAMOHAN BOSE

12 From the pen of Prof Charu Bandyopadhyaya B A (the reputed *Litterateur* of Bengal Professor of Bengali in the University of Dacca formerly Lecturer Calcutta University Paper setter and Examiner Calcutta and Dacca Universities) published in the most leading journal—the "Prabasi

প্রবাসী—আষাঢ় ১৩৩৩, পৃ ৫১১।

নীতিপাঠ—শ্রীপ্রিয়নাথ বিদ্যাভূষণ, এম এ কর্তৃক সঙ্কলিত।
প্রকাশক পণ্ডিত সীতানাথ বিদ্যাবিনোদ, সারস্বত মন্দির, বাংলাবাজার, ঢাকা। ৫৬ পৃষ্ঠা, ছয় আনা।

উচ্চবিদ্যালয়ের আধুনিক অষ্টম ও প্রাচীন তৃতীয় শ্রেণীর বালক-বালিকাদিগের পাঠোপযোগী সংস্কৃত গদ্য পদ্যময় আখ্যান ও উপদেশ মালা। **পাঠগুলি সংক্ষিপ্ত, ক্রমকঠিন এবং পাদটীকা দ্বারা দুরূহ স্থান ব্যাখ্যাত।**

বিদ্যাধুরন্ধরদিগের ব্যবস্থায় সংস্কৃত এখন অবশ্য শিক্ষণীয় নাই, বিদ্যার্থীর স্বেচ্ছাধীন বিষয় হয়েছে। কিন্তু ভারতবাসী হিন্দু মুসলমান খৃষ্টান বৌদ্ধ জৈন বা অন্য যে-কোনো ধর্ম্মাবলম্বীই হোক, যদি সংস্কৃত না জানে, তবে সে ভারতের যে ঐতিহ্য ও আধ্যাত্মিক ঐশ্বর্য তার সঙ্গে যোগযুক্ত হ'তে পারে না, সুতরাং **সংস্কৃত শিক্ষা বিনা ভারতবাসী সম্পূর্ণ ভারতবাসী হয় না।** আমার মতে প্রত্যেক ভারতবাসীর অল্পবিস্তর সংস্কৃত ও ফার্সী এবং ইংরেজী প্রভৃতি একাধিক ইউরোপীয় ভাষায় জ্ঞান থাকা নিতান্ত আবশ্যক, নতুবা তার **কর্ষণা সর্ব্বাঙ্গসম্পূর্ণ হ'তে পারে না।** অধিকন্তু আমাদের ভারতবর্ষের অধিকাংশ প্রচলিত ভাষাই সংস্কৃতমূলক ও ফার্সী ইংরেজী শব্দ ভূয়িষ্ঠ। **সুতরাং সংস্কৃত না জান্‌লে কেউ নিজের মাতৃভাষাও শুদ্ধ ক'রে জান্‌তে ও লিখ্‌তে পারে না।** আজকাল সংস্কৃত অবশ্য শিক্ষণীয় না থাকাতে স্কুল ও কলেজের ছাত্ররা যে বাংলা লেখে তা দেখলে **লজ্জায় দুঃখে ও ভবিষ্যতের ভাবনায়** অভিভূত হ'তে হয়।

এই সব দেখে শুনে পণ্ডিত প্রিয়নাথ বিদ্যাভূষণ মহাশয় **প্রাচীন রচনাবলীর মধ্যে থেকে বেছে বেছে পাঠগুলি ক্রমবিন্যস্ত** করেছেন, সঙ্কলয়িতা নিজে শিক্ষক ও দুই বিশ্ববিদ্যালয়ের পরীক্ষক এবং সংস্কৃত ও বাংলা দুই বিষয়ে এম এ, সুতরাং তিনি **শিক্ষার্থীদের অভাব ও আবশ্যক**

বুঝে এই সঙ্কলনটী প্রকাশ করিয়াছেন। এই বইখানি বিদ্যালয়ে পাঠ্য নির্দিষ্ট হইলে ছাত্রছাত্রীগণ অনায়াসে কিছু সংস্কৃত শিখিতে পারিবে। বইখানির ছাপা বাঁধাই উত্তম, দামও স্বল্প। এই পুস্তকের বহুল প্রচার বাঞ্ছনীয়।

চারু বন্দ্যোপাধ্যায়

আনন্দবাজার পত্রিকা—১৮ই ভাদ্র ১৩৪৩ সাল।

নীতিপাঠম—পণ্ডিত শ্রীযুক্ত [illegible] বিদ্যাভূষণ এম. এ. সঙ্কলিত। [illegible]। দীর্ঘকাল যাবৎ শিক্ষাবিভাগের সহিত সংশ্লিষ্ট আছেন। সংস্কৃত ও বাঙ্গালা দুই ভাষাতেই তাঁহার অসাধারণ ব্যুৎপত্তি আছে। পণ্ডিত সমাজে তাঁহার খ্যাতি প্রতিপত্তি আছে। আমরা তাঁহাকে এতদিন যাবৎ কোন পাঠ্যগ্রন্থ প্রণয়ন করিতে দেখি নাই। সম্প্রতি তাঁহার নীতিপাঠম নামক গ্রন্থখানি দেখিয়া আনন্দিত হইয়াছি। যাঁহার যে বিষয়ে যোগ্যতা আছে, তিনি যদি সেই বিষয়ে মনোযোগী হন, তবে তাঁহার একটা বিশেষত্ব থাকিবেই। গ্রন্থখানি ইংরাজী বিদ্যালয়ের অষ্টম শ্রেণী (Class VIII) বা তদুচ্চ শ্রেণীর জন্য সঙ্কলিত হইয়াছে। প্রাচীন সংস্কৃত লেখকগণের গদ্য ও পদ্য প্রবন্ধ সঙ্কলিত হওয়ায় **মণিকাঞ্চন সংযোগ** হইয়াছে। নীতিশিক্ষার সহিত যাহাতে **সংস্কৃত সাহিত্যের প্রতি বালকগণ অনুরাগী হয়,** সে বিষয়ের প্রতি লক্ষ্য রাখিয়া সুললিত কবিতা ও শিক্ষাপ্রদ সরস গল্প প্রবন্ধ দ্বারা ইহার কলেবর পূর্ণ হওয়ায় শিক্ষক ও ছাত্র উভয়েরই ইহা চিত্তরঞ্জক হইবে। প্রত্যেক শ্লোক ও কবিতার পাদদেশে ইংরাজী শব্দার্থ থাকায় ছাত্রগণের বোধগম্য হইবার সুবিধা হইয়াছে। আমরা এই পুস্তকের বহুল প্রচার কামনা করি। দেবভাষা সংস্কৃতের প্রতি ছাত্রগণের অনুরাগবৃদ্ধির নিমিত্ত বিদ্যাভূষণ মহাশয়ের এই প্রচেষ্টার সার্থকতা দেখিতে পাইলে আমরা সুখী

হইয়া কলিকাতা 'কুন্তলীন" প্রেসের পরিষ্কার পরিচ্ছন্ন ছাপা। মূল্য ।৶ ছয় আনা। আশা করি, শিক্ষা বিভাগের কর্ত্তৃপক্ষগণ এই গ্রন্থখানা তাহাদের পাঠ্যতালিকা ভুক্ত করিয়া প্রকৃত গুণের আদর করিবেন।

কুন্তলীন প্রেস কলিকাতা।

PREFACE

Of the making of text books on Sanskrit there is no end and after all these fertile years of this industry, one naturally hesitates to add one's own handiwork to this truly bewildering output But I am heartened by the feeling that I have perhaps not gone quite the same way that my predecessors have and the following pages may, both in *general design* and detailed work, offer something which answers specially the new needs of our fast changing times

One of these needs may be particularly mentioned Sanskrit will henceforward be a mere optional subject for the Matriculation candidates and the craze for a science training being just now what it is, the greater number of our boys will, even in their class VIII bid farewell to the language that the ancients lovingly called the speech of the gods Yet the value of a fair grounding in Sanskrit cannot be gainsaid It puts a Bengali into far easier terms with his vernacular and opens up to him a vast and rich heritage from which uncounted generations of his race have drawn nourishment for their souls It was worth while, therefore, to attempt a "Reader which could be used in Class VIII and which would by itself carry the boys far enough into the language for an

understanding of at least its simpler literature The present little book is the result of such an attempt

I have sought to make it self contained so far as it goes—for, work that has so long been spread over the two top classes of High Schools will have to be completed in Class VIII now in a hurry, and first books of the type now in use designed to lead up to fuller and more advanced works could not meet this new requirement Here I have provided short lengths of prose which are not uniform in simplicity or stiffness but which range from the very simple to the fairly stiff and have thrown in a good number of easier pieces which the students might, with advantage, be set to tackle unaided This last will call forth their powers of concentration and compel an exercise of whatever gifts of expression they may possess and if to this be added a well guided study of the harder extracts, they will, I hope very soon acquire a fair command of Sanskrit, made up of a knowledge of its grammar and a sense of its graces

Coming to details I would like to mention that I have culled my extracts from the old masters mainly—for the sweetness and fluidity achieved by the ancients have not been achieved again I have indeed adopted some stories from the ***Wrijupatham***, by our Vidyasagara of hallowed memory but all of them are in the old tradition, in tone as well as in style, and their adoption has meant no departure from my ideal

of serving the students out of classical masterpieces only which are incomparably the best models a learner can keep before himself

I have not allowed myself to forget that the chief aim of education is to assist in the building up of character This can be best done in a quiet, unobtrusive way by putting the boy into contact with lovely and wholesome thoughts and thus bringing his spirit into harmony with whatever is right and holy In order that this result may be obtained we have to teach the boy through things that touch him I have, therefore taken care to select pieces that will make a strong appeal to young hearts, because of the beauty of their narrative and have indicated the moral separately—which souls already moved will be ready to receive eagerly

No pains have been spared nor money stinted to make the book useful for the boys and attractive to them in its get up The printing has been done by the best Press in Bengal—The Kuntaline—and types have been used which it is hoped will not be the ruin of the juvenile eyes

I have great pleasure to state that the book has had the advantage of a revision by that eminent scholar in Grammar and Poetics—Pundit Bama Charan Vidyalankara himself a master of mellifluous verse, and I take this opportunity of expressing my indebtedness to him for the help ungrudgingly given

and for the many improvements effected in the book through his suggestions I would also express my obligations to my former pupil Sreeman Phanibhusan Chakravartti M A, B L for the general assistance he has given me

I am sensible, however, that many defects will be noticed in this first edition I should be deeply grateful to gentlemen who would kindly let me know the mistakes and omissions they might detect I await such kind criticism and I can only close this preface by humbly repeating what the immortal Kalidasa has said, once for all, for every author great or petty—"Not till the learned have signified their approval can I regard my performance satisfactory

RAJKUTHI NALGOLA
DACCA
The 20th March, 1926

PRIYANATH VIDYABHUSHAN

सूचीपत्रम् ।

नीतिपाठम् ।

परोपकार ।

अस्ति उत्तरदेशे शैवालघोषो नाम पर्व्वतस्तत्समीपे पलाश-नगरमस्ति। तस्मिन पर्व्वते स्थित कश्चिद्राक्षस प्रतिदिन नगरमागत्य सम्मुखागत कञ्चन नर पर्व्वते नीत्वा भक्षयति। एकदा स ग्रामवासिभिरुक्त, भो राक्षस! त्व यथेच्छ सम्मुख-पतित मा भक्षय। वय प्रतिदिन तुभ्यमेक नर दास्याम। राक्षसेनाङ्गीकृत (१) तेषा वचनम। तत प्रभृति तनत्या जना प्रतिदिन गृहक्रमेण (२) पुरुषमेकैक राक्षसाय प्रयच्छन्ति। महानेव कालो गत।

अथैकदा कस्यचिद ब्राह्मणस्य वार (३) समायात। आसीत् तस्यैक एव पुत्र। पुत्र ददाति चेत् पिण्डलोपो भविष्यति। आत्मान ददाति चेत् भार्य्यापुत्रयो जीविकार्ज्जन न सम्भवति। पत्नीं दास्यति चेत् भाग्यमभ्रंशो (४) भवति। अतस्तेषां महद् दु खकारण। अथ पथि गच्छता विक्रमा-दित्येन श्रुतस्तेषामार्त्तनाद। ब्राह्मणायाभयं दत्त्वा सरोवरे

(१) Agreed to
(२) House by house
(३) Turn
(४) Mismanagement of the house-hold affairs

स्नात्वा स्वयमेवासौ नरपति र्वध्यशिलाया (१) मुपविष्ट । ततो यथाकाल राक्षस समायात प्रसन्नवदन पुरुषसिंह (२) दृष्ट्वा विस्मितस्त वदति,—"भो महासत्त्व। त्व सर्व्वेभ्यास्त्विंहशो गुरुश्च, शिलायामत्र प्रतिदिन य उपविशति स मदागम नात् प्रागेव म्रियते। भवान् पुनर्महाधैर्य्यसम्पन्न प्रफुल्लवदनो दृश्यते। यस्य मरणकाल समायाति तस्येन्द्रियाणि नितरा म्लानि गच्छन्ति। त्व पुन समधिका कान्ति प्राप्य हससि। अत कथय को भवानिति। राजा वदति कि मम परिचयेन? परार्थमेतच्छरीर मया दीयते। त्वमधुना सुखेन आत्मकार्य्य साधय।" एव श्रुत्वा स राजानमब्रवीत, 'भो महापुरुष। तवाह प्रीतोऽस्मि। वर (३) वृणु।' नृपेणोक्त "भो राक्षस। त्व यदि प्रसन्नस्तर्हि अद्यावधि मनुष्यमारण परित्यज।"

अतस्तदा प्रभृति राक्षसो जीवहिंसा तत्याज। विक्रमार्कोऽपि नगरवासिभि सत्कृत (४) स्वा राजधानी प्रति प्रतस्थे।

नीति —"परोपकाराय सता हि जीवनम।"

---

(१) A stone for slaughter or execution

(२) स्युरुत्तरपदे व्याघ्र पुङ्गवर्षभ कुञ्जरा।
सिंह शार्दूल नागाद्या पुसि श्रेष्ठार्थवाचका॥

(३) A boon a blessing

(४) Respected treated with hospitality

घण्टाकर्णोपाख्यानम् ।

अस्ति श्रीपर्व्वतमध्ये ब्रह्मपुराख्यं नगरम्। तत्र शैलशिखरे घण्टाकर्णो नाम राक्षस प्रतिवसति इति जनप्रवाद (१) श्रूयते। एकदा घण्टामादाय पलायमान कश्चित् चौर व्याघ्रेण व्यापादित। तत्पाणिपतिता (२) घण्टा वानरै प्राप्ता। ते वानरा तां घण्टाम् अनुक्षण वादयन्ति। ततो नगरजनै मनुष्य खादितो दृष्ट, प्रतिक्षण घण्टारवश्च श्रूयते। अनन्तर घण्टाकर्ण कुपितो मनुष्य खादति घण्टाञ्च वादयति इत्युक्त्वा जना सर्व्वे नगरात् पलायिता। तत करालया नाम वृद्धया विमृश्य (३) अनवसरोऽयं घण्टावाद (४) तत् किं मर्कटा घण्टां वादयन्ति? इति स्वयं विज्ञाय राजा

(१) जनप्रवाद —जनश्रुति। Rumour current report

(२) तत्पाणिपतिता—तस्य चौरस्य पाणिभ्यां हस्ताभ्यां पतिता भ्रष्टा, चौरहस्तच्युता इत्यर्थ। Fallen from his hand

(३) विमृश्य—विचिन्त्य सम्यक् चिन्तयित्वा इत्यर्थ। Thinking, considering

(४) अनवसर—नास्ति अवसर अवकाश कालाकालविचार यस्मिन् स अनवसर। घण्टावाद—घण्टाशब्द। अतएव घण्टाकर्ण मनुष्य खादति घण्टां च वादयति इति जनप्रवाद सर्व्वथा अमूलक इति भाव। The bell is rung irregularly

विज्ञापितं (१)—देव यदि कियद्धनोपक्षयः (२) क्रियते तदाऽहमेनं (३) घण्टाकर्णं साधयामि (४)। ततो राज्ञा तुष्टेन तस्यै धनं दत्तम्। कुट्टन्या च मण्डलं कृत्वा तत्र गणेशादिपूजागौरवं दर्शयित्वा स्वयं वानरप्रियफलान्यादाय वनं प्रविश्य फलान्याकीर्णानि (५)। ततो घण्टां परित्यज्य वानराः फलासक्ताः (६) बभूवुः। कुट्टनी च घण्टां गृहीत्वा नगरमागता सकललोकपूज्याऽभवत्।

नीतिः—कार्य्यमात्राच्च भेतव्यमज्ञात्वा तस्य कारणम्।

---

(१) मर्कटा घण्टां वादयन्ति किम् इति सम्प्राप्तसन्देहा सा दृष्ट्वा स्वयमेव वानराणां घण्टावादनकालं ज्ञात्वा राज्ञे वक्ष्यमाणं निवेदयामास इति भावः।

(२) कियद्धनोपक्षयः—कियत् धनं तस्य उपक्षयः व्ययः। A small expenditure

(३) एनम्—एतद् शब्दस्य द्वितीयाया एकवचने रूपम्। अमुम् एतम्।

(४) साधयामि—वशीकरोमि इत्यर्थः। Stop, bring under control

(५) आकीर्णानि—इतस्ततः विक्षिप्तानि। Scattered around

(६) फलासक्ताः—फलभक्षणे व्यापृताः। Engaged in eating fruits

लोभ-फलम् ।

एकदा कश्चित् वृद्धो व्याघ्र स्नात कुशहस्त सरस्तीरे ब्रूते —भो भो पान्था इदं सुवर्ण कङ्कणं गृह्यताम । ततो लोभाकृष्टेन केनचित् पान्थेन आलोचितं—भाग्येनैतत् सम्भवति । किन्तु अस्मिन आत्म सन्देहे (१) प्रवृत्ति ने विधेया । तन्निरूपयामि तावत् । प्रकाश ब्रूते—कुत्र तव कङ्कणम ?

व्याघ्रो हस्त प्रसार्य्य दर्शयति ।

पान्थोऽवदत्—कथ मारात्मके (२) त्वयि विश्वास ?

व्याघ्र उवाच—शृणु रे पान्थ । प्रागेव यौवनदशायाम अहम अतिदुर्व्वृत्त आसम । अनेक गो मानुषाणां वधान्मम पुत्रा मृता दाराश्च । वंश-हीनश्चाहम । तत केनचित् धार्म्मिकेनाहम उपदिष्ट, "दानधर्म्मादिकम् आचरतु भवान्' । तदुपदेशात् इदानीम अहं स्नान शील (३) दाता वृद्धो गलित-नख-दन्त न कथ विश्वास भूमि (४) । मम च एतावान् लोभ-विरहो (५) येन स्वहस्तगतमपि सुवर्ण-कङ्कणं यस्मै

---

(१) Doubt

(२) *Dangerous fierce, mischievous*

(३) Accustomed to bathing in sacred waters

(४) A person worthy of confidence

(५) Abstention from greed or temptation

कस्मैचित् दातुम् इच्छामि । तथापि व्याघ्रो मानुष खादतीति लोकापवादो (१) दुर्निवार (२)। मया च धर्मशास्त्राणि अधीतानि । शृणु—

प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा ।
आत्मौपम्येन भूतानां दया कुर्व्वन्ति साधव ॥

त्वञ्चातीव दुर्गत, तेन तत् तुभ्य दातु सयत्नोऽहम् । तथाचोक्तम्—

दरिद्रान् भर कौन्तेय मा प्रयच्छेश्वरे (३) धनम् ।
व्याधितस्यौषध पथ्य (४) नीरुजस्य (५) किमौषधै ॥

तदत्र सरसि स्नात्वा सुवर्णकङ्कणमिद गृहाण । ततो यावदसौ तद्वच-प्रतीतो (६) लोभात् सर स्नातु प्रविशति, तावदेव महापङ्के निमग्न पलायितुम् अक्षम ।

त पङ्के पतित दृष्ट्वा व्याघ्रोऽवदत्—अहह ! महापङ्के पतितोऽसि । अतस्त्वामहम् उत्थापयामि । इत्युक्त्वा शनै

---

(१) Public blame
(२) Difficult to be stopped or contradicted
(३) To the rich
(४) Proper, beneficial
(५) Of one who is well in health
(६) Confident in his words

अने उपगम्य तेन व्याघ्रेण धृत स पान्थो व्यापादित (१) खादितश्च।

अत सर्व्वथा अविचारित कर्म्म न कर्त्तव्यम।

नीति —लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभ पापस्य कारणम्।

(१) Killed

मुनि-मूषिक-कथा ।

अस्ति गौतमारण्ये महातपा नाम मुनि । तेन आश्रम सन्निधाने (१) मूषिकशावक काकमुखाद् भ्रष्टो दृष्ट । ततो दयायुक्तेन तेन मुनिना स संवर्द्धित । तच्च मूषिक खादितुम अनुधावन बिडालो मुनिना दृष्ट । पश्चात् तप प्रभावात् (२) तेन मुनिना स मूषिको बलिष्ठो बिडाल कृत । स बिडाल कुक्कुरात् बिभेति । ततोऽसौ कुक्कुर कृत । कुक्कुरस्य व्याघ्रात् महद्भयम । तदनन्तरं स व्याघ्र कृत ।

अथ त व्याघ्रमपि मुनिर्मूषिकनिर्विशेष (३) पश्यति(४) । अत सर्व्वे तत्रस्था जना त व्याघ्र दृष्ट्वा वदन्ति—अनेन मुनिना मूषिकोऽय व्याघ्रता नीत ।

(१) Near the hermitage

(२) By dint of religious austerity and penance

(३) As a cat

(४) Looks upon

एतत् श्रुत्वा स व्याघ्रोऽचिन्तयत्—यावदनेन मुनिना जीवितव्यम्, तावदिदं मम स्वरूपाख्यानम् (१) अकीर्त्तिकर(२) न पलायिष्यते। इति समालोच्य स मुनिं हन्तुं समुद्यतः। मुनिस्तस्य चिकीर्षितं (३) ज्ञात्वा "पुनर्मूषिको भव" इत्युक्त्वा तं मूषिकं एव कृतवान्।

नीति—नीचः श्लाघ्यपदं प्राप्य स्वामिनं हन्तुमिच्छति।

(१) Tale of my natural condition
(२) Disgraceful
(३) Intention

ब्राह्मण-भुजङ्गमयो

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने हरिदत्तो नाम ब्राह्मण । तस्य च कृषि कुर्व्वत सदैव निष्फल कालोऽतिवर्त्तते। अथ एकस्मिन दिवसे स ब्राह्मणो घर्मार्त्त स्वक्षेत्रमध्ये वृक्षच्छायाया (१) प्रसुप्त । अनतिदूरे वल्मीकोपरि (२) प्रसारितफन (३) भीषण भुजङ्गम दृष्ट्वा असौ चिन्तयामास 'नूनम एषा क्षेत्रदेवता (४) कदाचिद अपि न पूजिता, तेन इद मे कृषिकर्म्म विफलीभवति। तद् अहम अस्या पूजाम अद्य करिष्यामि । इत्यवधार्य्य कुतो ऽपि क्षीर याचित्वा शरावे निक्षिप्य वल्मीकान्तिकम उपगम्य उवाच "भो क्षेत्रपाल मया एतावन्त काल न ज्ञात यत् त्वम अत्र वससि। तेन पूजा न कृता। तत् साम्प्रत क्षमस्व' । एवम उक्त्वा दुग्ध निवेद्य गृहाभिमुख प्रायात् '

अथ प्रातर् यावद् आगत्य पश्यति तावत् दीनारम् (५) एक शरावे दृष्टवान। एवञ्च प्रतिदिनम एकाकी समागत्य तस्मै क्षीर ददाति एकैकञ्च दीनार गृह्णाति।

अथैकस्मिन दिवसे वल्मीके क्षीरनयनाय पुत्र नियुज्य ब्राह्मणो ग्राम जगाम। पुत्रो ऽपि क्षीर तत्र नीत्वा सस्थाप्य च गृह समायात । दिनान्तरे तत्र गत्वा स दीनारम एक

---

(१) Under the shadow of a tree

(२) पुत्तिकाभि कीटै सञ्चिती गृहाकारो मृत्तिकाराशि वल्मीक । Large accumulation of soil made by white ants An ant hill

(३) With its hood expanded

(४) Deity of the field

(५) A gold coin

दृष्ट्वा गृहीत्वा च चिन्तितवान् नन सौवर्णमुद्रा पूर्णोऽयं वल्मीकः। तद् एनं भुजङ्गं हत्वा सर्वम् एकवारं गृह्णीयामि। एवं सम्प्रधार्य्य अन्येद्यु (१) चौरः ददता ब्राह्मणपुत्रेण सर्पो लगुडेन शिरसि ताडितः (२)। स च दैववशाद् अमुक्तजीवितो(३) रोषात् तं ब्राह्मणकुमारं तीक्ष्णविषैर्दंशनै (४) तथा अदशत् यथा स सद्य (५) पञ्चत्वम् उपागतः।

अथ पुनरपि ब्राह्मणः प्रत्यूषे चौरं गृहीत्वा तत्र गत्वा तारस्वरेण सर्पम् अस्तौत्। तदा सर्पो वल्मीकान्तर्लीन एव ब्राह्मणं प्रत्युवाच "त्वं लोभाद् अत्रागतः पुत्रशोकम् अपि विहाय। इतस् तव मम च प्रीतिर् नोचिता। तव पुत्रेण यौवनोन्मत्तेन (६) अहं ताडितः, मया च स दष्टः। कथं मया लगुडप्रहारो विस्मर्त्तव्यः, त्वया च पुत्रशोकदुःखं कथं विस्मर्त्तव्यम्'? इत्युक्त्वा बहुमूल्यं हीरकमणिं तस्मै दत्त्वा 'पुनम् त्वया नागन्तव्यम्" इति कथयित्वा सर्पो विवरं प्रविष्टः। ब्राह्मणोऽपि मणिं गृहीत्वा पुत्रबुद्धिं निन्दन् स्वगृहम् आगतः।

नीति —लोभात् क्रोधः प्रभवति लोभात् कामः प्रजायते।
लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणम्॥

(१) On another day
(२) Struck on the head
(३) न मुक्तं जीवितं यस्य। Not deprived of life
(४) Excessively poisonous fangs
(५) सद्यः तत्क्षणः। Then and there immediately
(६) Mad with youth

साधुलक्षणम् ।

मातृवत् परदारेषु परद्रव्येषु लोष्ट्रवत् ।
आत्मवत् सर्व्वभूतेषु य पश्यति स पण्डित ॥
नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्ट नेच्छन्ति शोचितुम् ।
आपत्स्वपि न मुह्यन्ति (१) नरा पण्डितबुद्धय ॥
अय निज परो वेति गणना लघुचेतसाम ।
उदारचरितानान्तु (२) वसुधैव कुटुम्बकम् (३) ॥
निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दया कुर्व्वन्ति साधव ।
नहि संहरति (४) ज्योत्स्ना चन्द्रश्चण्डालवेश्मनि (५) ॥
दान दरिद्रस्य प्रभोश्च शान्ति
यूना तपो (६) ज्ञानवताञ्च मौन ।
इच्छानिवृत्तिश्च (७) सुखोचितानां
दया च भूतेषु दिव (८) नयन्ति ॥

---

(१) Are not perplexed
(२) Of the noble hearted
(३) Relations
(४) Deprives of her light
(५) At the house of a cruel o mean minded person
(६) Penance austerity
(७) Self control abstention from desires
(८) Heaven

हंस-कूर्म्मोपाख्यानम् ।

अस्ति मगधदेशे फुल्लोत्पलाभिधानं (१) सरः । तत्र चिरात् सङ्कट विकट नामानौ हंसौ निवसतः । तयोर्मित्र कम्बुग्रीवनामा कूर्म्मश्च प्रतिवसति । अथैकदा धीवरैरागत्य(२) तत्रोक्तम्—"यदत्र अस्माभि अद्य उषित्वा (३) प्रातः मत्स्य-कूर्म्मादयो व्यापादयितव्याः ।" तदाकर्ण्य कूर्म्मः हंसौ आह—'सुहृदौ श्रुतोऽयं धीवरालापः ? अधुना किं मया कर्त्तव्यम् ?" हंसौ आहतुः—"ज्ञायतां पुनस्तावत् पश्चात् यदुचितं तत् कर्त्तव्यम् ।" कूर्म्मो ब्रूते—'मैवम् । यतः दृष्टव्यतिकरोऽहमत्र (४) तत् यथाहम् अन्यं ह्रदं प्राप्नोमि तदद्य विधीयताम् ।' हंसौ आहतुः—"जलाशयान्तरे प्राप्ते तव कुशलम् । स्थले

(१) फुल्लोत्पलाभिधान—फुल्लानि विकसितानि उत्पलानि पद्मानि यस्मिन् तत् फुल्लोत्पलं, फुल्लोत्पलम् अभिधानं नाम यस्य तत् ।

(२) Fishermen

(३) Staying

(४) दृष्टव्यतिकर—दृष्टः अवलोकितः व्यतिकरः व्यसनं येन सः । I see that danger is imminent

गच्छतस्ते को विधि" (१)। कूर्म्मो ब्रूते—"यथाहं भवद्भ्यां सह आकाशवर्त्मना यामि स उपायो विधीयताम्।" हंसौ ब्रूत—"कथं उपाय सम्भवति।" कच्छपो वदति—"युवाभ्यां चञ्चुधृतं काष्ठखण्डम् एकं मया मुखेन अवलम्बितव्यम्। अतो भवतो पक्षबलेन मयापि सुखेन गन्तव्यम्।" हंसौ ब्रूत—"सम्भवत्येष उपाय। आवाभ्यां नीयमानं त्वां दृष्ट्वा लोकैः किञ्चित् वक्तव्यमेव। तदाकर्ण्य यदि त्वम् उत्तरं ददासि तदा तव मरणं भविष्यति। तत् सर्व्वथा अत्रैव स्थीयताम्।" कूर्म्मो वदति—"तत् किमहम् अज्ञः? न किमपि मया वक्तव्यम्।" ततः एवम् अनुष्ठिते सति आकाशे नीयमानं तं कूर्म्मम् आलोक्य सर्व्वे गोरक्षका (२) पश्चात् धावन्ति वदन्ति च—"अहो महदाश्चर्य्यम्। पक्षिभ्यां कूर्म्मं समुह्यते।" तत्र कश्चिदाह—'यद्ययं कूर्म्मः पतति, तदा अत्रैव पक्त्वा खादितव्यः।' कोऽपि निगदति (३) "गृहं नेतव्य" कश्चित् वदति—"सरसः समीपे दग्ध्वा भक्षितव्यः।" तत् परुषवचनम् (४) आकर्ण्य स कूर्म्मः क्रोधात् विस्मृतपूर्व्व-

---

(१) विधि—उपाय। Way केन उपायेन स्थल तव लिख्वा गमनं सम्भवति इत्यर्थ। How to get out over the land?

(२) Cowherds

(३) Speaks

(४) Harsh and cruel words

सस्कार (१) अवदत्—"युष्माभि मम भक्षितव्यम।" इति वदन्नेव काष्ठात् पतित गोरचके व्यापादित ।

नीति —"सुहृदा हितकामाना य शृणोति न भाषितम।
विपत् सन्निहिता तस्य स नर शत्रुनन्दन (२)॥

---

(१) विस्मृतपूर्वसस्कार —विस्मृत स्मृतिपथात् अपनीत पूर्वसस्कार किञ्चिदपि उत्तर दत्त्वा अहं पतिता भविष्यामि इत्येव ज्ञान येन स । One who forgot his own promise

(२) सन्निहिता—निकटवर्त्तिनी Near at hand शत्रुनन्दन —शत्रून् नन्दयति आह्लादयति य स शत्रुनन्दन, शत्रूणाम् आनन्दकर । य बुद्धिहीनत्वं बन्धुना सदुपदेशम अनादृत्य विपद प्राप्नोति स शत्रून् आनन्दयति तस्य पदे व दृष्टा शत्रव तुष्यन्ति इति भाव । Causes delight to his enemies

कपटाकपट-मित्रता

अस्ति मगधदेशे चम्पकवती नामारण्यानी (१)। तस्यां चिरान्महता स्नेहेन मृगकाकौ निवसत स च मृग स्वेच्छया भ्राम्यन् हृष्टपुष्टाङ्ग (२) केनचित् शृगालेनावलोकित। शृगालोऽचिन्तयत् आ सुललित (३) एतन्मांस कथ भक्षयामि। इत्यालोच्य मृगसमीपमुपगम्य कपटवचनेन (४) तेन सह मैत्रीं चकार।

अथ तौ सन्ध्यासमये मृगस्य वासभूमिं गतौ। तौ दृष्ट्वा काकोऽवदत् सखे कोऽयं द्वितीय ? मृगो ब्रूते "अयं शृगाल आवयोर्मित्रतामिच्छन् आगत।" काको ब्रूते "अकस्मादागन्तुना सह मैत्री न युक्ता"। अत काक-शृगालयोर्महान् वितर्को (५) अभवत्। ततो मध्यस्थेन मृगेण द्वयोर्विवाद मीमांसित।

एव गच्छति काले कदाचित् शृगालो निभृत मृगमुवाच, "सखे। अस्मिन् वनैकदेशे शस्यपूर्णं क्षेत्रमस्ति। तदहं त्वां नीत्वा दर्शयामि"। तथा कृते मृग प्रत्यह तत्र गत्वा शस्य भक्षयति। अथ क्षेत्रपतिना चैव दृष्ट्वा पाशो(६) योजित।

(१) Dense forest
(२) Strong and stout
(३) Delicious, delicate
(४) Deceitful words
(५) Discussion
(६) A snare

तत पुनरागतो मृग पाशैर्बद्धो बभूव। अथ जम्बुकस्तत्रागत्य विलोक्य च मनसि चिन्तयामास "दृढ़स्तावदय बन्ध"। मृगस्त दृष्ट्वा उल्लासितो (१) ब्रूते "सखे छिन्धि मम बन्धनम। सत्वर त्रायस्व माम"। शृगालेनोक्त "सखे एते पाशा स्नायुनिर्म्मिता। तदद्य भट्टारकवारे(२) कथमेतान दन्तै स्पृशामि? प्रातरेव पाशान छेत्स्यामि।"

अथ काक प्रदोषकाले मृगमनागत विलोक्य इतस्ततोऽन्विष्यन तथाविध दृष्ट्वोवाच "सखे! किमेतत्?" मृगेणोक्तम— "अवधीरित (३) सुहृद्वाक्यस्य फलमेतत्"। काकेनोक्त "सखे! गतस्य शोचना नास्ति। अधुना त्वयात्मान मृतवत् सन्दर्श्य पादान स्तब्धीकृत्य (४) स्थातव्यम। यदाह शब्द करोमि तदा त्व उत्थाय पलायिष्यसे"। मृगस्तथैव स्थित। तत क्षेत्रपति तथाविध मृग दृष्ट्वा त मृत स्थिरीकृत्य(५) बन्धनात् मोचयामास। तत काकशब्द श्रुत्वा मृग पलायित। तमुद्दिश्य क्षेत्रपतिना क्षिप्तेन लगुडेन धूर्त्त शृगाल व्यापादित।

नीति—"भक्ष्यभक्षकयो प्रीतिर्विपत्ते कारण मतम।"

---

(१) Highly delighted exultant

(२) Sunday

(३) Neglected Of one who neglected the advice of a friend

(४) Stilling the legs

(५) Considering, adjudging

ईश्वरे निर्भरता

अस्ति उत्तरदेशे नदीवर्द्धन नाम नगर। तत्र राजशेखरो नाम राजा राज्यं पालयति स्म। स देव-द्विज परायणोऽतीव(१) धार्म्मिक। एकदा तस्य दायादा(२) सर्व्वे समागत्य तेन सह विरुद्ध्य राज्य गृहीत्वा सपत्नीक त नगरात् ताडयामासु। तत स राजा पत्न्या पुत्रेण च सह देशान्तरे पर्य्यटन् कस्यचिन्नगर स्योपवन गत। तत सूर्य्योऽप्यस्त गत। स पत्न्या पुत्रेण समन्वितो वटवृक्षमूले गत्वोपविष्ट। तस्मिन वृक्षे पञ्च पक्षिण आसन, ते परस्पर वदन्ति स्म। तत्र एकेनोक्त। अस्मिन् नगरे राजा मृत, तस्य सन्ततिर्नास्ति, को वा राजा भविष्यति। द्वितीयेनोक्त, अत्र वृक्षमूले यस्तिष्ठति, तस्य राज्य भविष्यति। अन्येरुक्त तथास्तु, राजापि पक्षिणा तद्वाक्यमशृणोत्। तत सूर्य्योदयो जात, सर्व्वेऽपि जना स्वस्व कर्म्माणि कर्त्तुं प्रवृत्ता। राजापि प्रात कृत्य(३) कृत्वा यावद्राजमार्गाभिमुखं (४) निर्गत, तावद्राजोत्पत्तिनिमित्त(५) मन्त्रिभिर्मुक्ता धृतमाला(६) करिणी

(१) Devoted to gods and Brahmins
(२) Kinsmen—near or remote
(३) Morning duties and prayers
(४) Towards the public road.
(५) For the selection of a king
(६) Holding aloft a garland

राजानं विलोक्य तस्य कण्ठे माला निधाय, पृष्ठमारोप्य राजभवनं निनाय। तत सर्व्वैर्मन्त्रिभिर्मिलित्वा अभिषेकं विधाय राजशेखरो राज्ये स्थापितः। एकदा सर्व्वे प्रतिद्वन्द्विनो नृपा सन्धिबद्धा राजशेखरमुन्मूलयितुमाजग्मु (१)। अथ देव्या भणितम्। "भो नाथ! भवता कथं तूष्णीं स्थीयते? शत्रुभिर्नगरी वेष्टिता। प्रभाते नगरमस्मानपि ते ग्रहीष्यन्ति।" राज्ञोक्तम्, "भो मुग्धे! किं प्रयत्नेन? यदा दैवमनुकूलं भवति, तदा सर्व्वकार्य्यं स्वयमेव भवेत्। यदा प्रतिकूलं दैवं, तदा सर्व्वं स्वयमेव नश्यति। वृक्षमूलाश्रितस्य येन मे राज्यं दत्तं, तस्यैव चिन्ता पतिता। अतस्तेनैव प्रतीकारो (२) विधेय"। अथ स भगवति विश्वासं निधाय राज्यरक्षणाय महायुद्धं चकार। शत्रवस्ते सर्व्वे पराजिता बभूवु, राजशेखरोऽपि निष्कण्टकं राज्यमकरोत्।

नीति—ईश्वरः सर्व्वभूतानां सदा कल्याण-कारकः।

(१) Came to oust overthrow

(२) Remedy

संसर्ग ।

सद्भिरेव सहासीत सद्भि कुर्व्वीत सङ्गति ।
सद्भिर्विवाद मैत्रीञ्च नासद्भि किञ्चिदाचरेत् ॥
हीयते (१) हि मतिस्तात । हीनै सह समागमात् ।
समैश्च समतामेति विशिष्टैश्च (२) विशिष्टताम ॥
कीटोऽपि सुमन (३) सङ्गादारोहति सतां शिर ।
अश्मापि (४) याति देवत्व महद्भि सुप्रतिष्ठित ॥
काच काञ्चनससर्गाद्धत्ते मारकतीद्युति (५) ।
तथा सत्सन्निधानेन मूर्खो याति प्रवीणता (६) ॥
सदा सन्तोऽभिगन्तव्या यद्यप्युपदिशन्ति न ।
या हि स्वैरकथा(७)स्तेषामुपदेशा भवन्ति ता ॥
दुर्ज्जनेन सम वैर प्रीतिञ्चापि न कारयेत् ।
उष्णो दहति चाङ्गार शीत कृष्णायते कर ॥

(१) Deteriorates
(२) With the wise and noble
(३) Flowers
(४) Stone
(५) Lustre of emerald
(६) Wisdom
(७) Free talk, table talk

खल करोति दुर्व्वृत्त' नून फलति साधुषु।
दशाननोऽहरत्सीता बन्धन स्यान्महोदधे ।
परोक्षे कार्य्यहन्तार प्रत्यक्षे प्रियवादिन ।
वर्ज्जयेद् यततो वन्ध विषकुम्भ पयोमुखम ॥

मित्र-स्वजन-बन्धूना बुद्धे धैर्य्यस्य चात्मन ।
आपन्निकषपाषाणे (१) नरो जानाति सारताम ॥

(१) Touch stones

उदारता ।

आसीदुज्जयिन्या सकलगुणोपेत विक्रमादित्यो नाम राजा। स सर्व्वसम्पदा समृद्ध एकदा स्वमनसि अचिन्तयत्। अहो! असारोऽय संसार कदा कस्य कि भविष्यतीति न ज्ञायते। अत उपार्ज्जित वित्त दानभोगैर्व्विना (१) सफल न भवति। अतो वित्तस्य सत्पात्रेदानमेक (२) फलम। अन्यथा नाशमेव प्राप्नोति। इत्येव विचार्य्य सर्व्वस्वदक्षिण (३) यज्ञ कर्त्तु उपक्रान्तवान (४)। तत शिल्पिभिरतिमनोहर मण्डपो निर्म्मित। सर्व्वाणि यज्ञद्रव्याणि आहृतानि। अस्मिन्नवसरे समुद्राह्वानाय कश्चित् ब्राह्मण समुद्रतीरे प्रेषित। सोऽपि समुद्रतीर गत्वा गन्धपुष्पाद्युपचार विधायाब्रवीत्, "भो समुद्र! विक्रमादित्यो राजा यज्ञ करोति, तेनादिष्टस्त्वा नेतुमह समागत" इति। जलमध्ये पुष्पाञ्जलि (५) दत्त्वा क्षण स्थित। सोऽपि तस्य प्रत्युत्तर न ददौ। तदा उज्जयिनीं यावत् प्रत्या गच्छति, तावद्देदीप्यमानशरीर (६) समुद्रो ब्राह्मणवेशेन (७)

(१) Without donation or enjoyment

(२) Gift to a really deserving person

(३) A sacrifice at which all that a man possesses has to be presented to Brahmans

(४) Began

(५) Presenting an offering of flowers

(६) With his person in a blaze of effulgence

(७) In the guise of a Brahmin

तमागत्याब्रवीत्—"भो ब्राह्मण! अस्माकं या सम्भावना कृता सा प्राप्तैव। तस्मात् सर्व्वथा कृतकृत्यो गच्छ। परं ममात्र किञ्चित् प्रयोजनमस्ति। तस्मै राज्ञे व्ययार्थमेतद् द्रव्यं चतुष्टयं दास्यामि। एतेषां माहात्म्यं, एकं रत्नं यद् वस्तु स्मर्य्यते तद्ददाति। द्वितीय-रत्नेन भोजनादिकममृततुल्यमुत्पाद्यते(१)। तृतीयरत्नात् अश्व रथ पदाति युतं चतुरङ्गबलं (२) भवति। चतुर्थरत्नात् दिव्या-भरणानि जायन्ते।" तदेतानि रत्नानि गृहीत्वा ब्राह्मण उज्जयिनीं यावदागतस्तावद् यज्ञसमाप्तिर्जाता। राजा यज्ञान्तस्नानं (२) कृत्वा सर्व्वान् याचकान् पूर्णमनोरथानकरोत्। ब्राह्मणो राजानं दृष्ट्वा रत्नान्यर्पयित्वा प्रत्येकं तेषां गुणमकथयत्। ततो राजा-वदत्, भो ब्राह्मण! यज्ञदक्षिणाकालः समतीतोऽधुना। मया सर्व्वेऽपि ब्राह्मणसमूहा दक्षिणया तोषिताः, त्वया न किमपि प्राप्तं। तर्हि त्वं एतेषां चतुर्णां मध्ये यत् तुभ्यं रोचते तद् गृहीतुमर्हसि (४)। ब्राह्मणेनोक्तं, "गृहं गत्वा गृहिणीं पुत्रं स्नुषाञ्च (५) पृष्ट्वा सर्व्वेभ्यो यद्रोचते, तद् ग्रहीष्यामि"। नृपेणोक्तं "तथा कुरु"। ब्राह्मणोऽपि स्वगृहमागत्य सर्व्वं

---

(१) अमृततुल्यम् Like nectar

(२) A full army comprising elephants chariots horse and foot

(३) Ceremonial ablution after a sacrifice

(४) You may take

(५) Son's wife

वृत्तान्तं श्रवयेयम् (१)। तच्छ्रुत्वा पुत्रैरुक्तम्, "यद्धनं चतुरङ्ग-बलं ददाति तद् ग्रहीष्यामि, यतः सुखेन राज्यं कर्तुं शक्यते"। पित्रोक्तम्, "बुद्धिमता राज्यं न प्रार्थनीयं। यस्मात् धनं लभ्यते तद् रत्नं गृहाण, धनेन न किं लभ्यते?"।

भार्ययोक्तम्, "यद्रत्नं सुभोजनं सूते तद् गृह्यताम्, सर्वेषां प्राणिनां अन्नेनैव प्राणधारणं भवति"। स्नुषयोक्तं "यद्रत्नं रत्नाभरणादिकं सूते तद् याच्यताम्"।

एवं चतुर्णां परस्परं विवादो बभूव। ततो ब्राह्मणो राज्ञः समीपमागत्य चतुर्णां विवादवृत्तान्तं न्यवेदयत्। राजापि तच्छ्रुत्वा तस्मै चत्वार्येव रत्नानि ददौ।

श्रोत्रं श्रुतेनैव न कुण्डलेन (२)
दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन। (३)
आभाति (४) कायः करुणापराणां
परोपकारेण न चन्दनेन॥

नीति—चम्पकेषु यथा गन्धः कान्तिः(५)मुक्ताफलेषु च।
यथेक्षुदण्डे माधुर्यं औदार्यं महतां तथा॥

---

(१) Described
(२) Earrings
(३) Bracelet
(४) Shines
(५) Lustre, radiance

त्रयाणा धूर्त्तानाम्

कस्मिश्चिदधिष्ठाने मित्रशर्म्मा नाम ब्राह्मण प्रतिवसति स्म। स कदाचित् माघमासे पशुप्रार्थनाय ग्रामान्तर गत। तत्र तेन कश्चिद् यजमानो याचित 'भो यजमान आगामिन्याम अमावस्याया यक्ष्यामि (१) यज्ञ, तद् देहि मे पशुम एकम"। अथ तेन तस्मै शास्त्रोक्त पीवरतनु (२) पशु प्रदत्त। सोऽपि त समर्थम इतस्ततश्च गच्छन्तम अवलोक्य स्कन्धे कृत्वा सत्वर स्वपुराभिमुख (३) प्रतस्थे।

अथ तस्य गच्छतो मार्गे त्रयो धूर्त्ता सम्मुखा बभूवु। तैश्च तादृश स्थूलतनु पशु स्कन्धम आरूढम अवलोक्य मिथोऽभिहितम "अहो अस्य पशोर्भक्षणाद् अद्यतन हिमपात व्यर्थता नेष्याम। तदेन वञ्चयित्वा पशुम आदाय शीतत्राण (४) कुर्म्म "।

अथ तेषाम एकतमो वेशपरिवर्त्तन विधाय सम्मुखो भूत्वा तम उवाच "भो भो किम एव जनविरुद्ध हास्यकार्यम अनुष्ठीयते,यद् एष सारमेय (५) अपवित्र स्कन्धारूढो नीयते" ?

---

(१) यज्ञ यक्ष्यामि यज्ञ करिष्यामि। Shall perform a sacrifice.
(२) Fleshy and well developed
(३) Towards his own city
(४) शीतस्य शीतात त्राणम्रक्षणम्। Relief from cold
५) सरमा कुक्कुरी तस्या अपत्य पुमान् सारमेय कुक्कुर। Dog

ततश्च तेन कोपाभिभूतेन अभिहितम "अहो किम् अन्धो भवान् यत् पशु सारमेय प्रतिपादयति" (१)। सोऽब्रवीत् "ब्राह्मन कोपस् त्वया न कार्य्य, यथेच्छ गम्यताम"।

अथ यावत् किञ्चिद् अध्वान्तर (२) गच्छति, तावद् द्वितीयो धूर्त्त सम्मुख समुपेत्य तम उवाच "भो ब्राह्मन कष्ट कष्टम। यद्यपि वल्लभोऽय ते सारमेय तथापि स्कन्धम आरोपयितु न युज्यते"। अथासौ सकोपम इदम आह "भो किम अन्धो भवान यत् पशु सारमेय वदति"। सोऽब्रवीत् "भगवन मा कोप कुरु। अज्ञानात् मया अभिहितम। त्वमात्मरुचित (३) समाचर"।

अथ यावत् स्तोक (४) वर्त्मान्तर गच्छति, तावत् तृतीयो ऽन्यवेशधारी (५) धूर्त्त सम्मुख समुपेत्य तमुवाच, "भो अयुक्त मेतत् यत् त्व सारमेय स्कन्धाधिरूढ नयसि। तत् त्यज्यता मेषो यावदन्य कश्चिन्न पश्यति"। अथासौ बहु विमृश्य त पशु सारमेयमेव मन्यमानो, भयाद् भूमौ प्रक्षिप्य, स्वगृहमुद्दिश्य पलायित। ततस्ते त्रयो मिलित्वा त पशुमादाय साह्लाद प्रतस्थिरे।

नीति —वञ्चकेभ्यो मनस्ताप साधूनामपि जायते।

---

(१) प्रतिपादयति प्रतिपन्न करोति। Prove

(२) A further short distance

(३) Do as you please (४) Little, small

(५) In a different guise

गृध्र-मार्जारयो: ।

अस्ति भागीरथी-तीरे गृध्रकूट नाम्नि पर्व्वते महान् पर्कटी वृच्च । तस्य कोटरे दैव दुर्व्विपाकात् गलित नख नयन (१) जरद्‌गवो नाम गृध्र प्रतिवसति । अथ कृपया तज्जीवनाय(२) तद्वृक्षवासिन पक्षिण स्वाहारात् किञ्चित् किञ्चित् उद्धृत्य ददति । तेनासौ जीवति शावक रक्षा च करोति ।

अथ कदाचित् दीर्घकर्ण नामा मार्ज्जार पक्षिशावकान् भक्षयितु तत्र आगत । तमायान्त दृष्ट्वा पक्षि शावकै भयार्त्त कोलाहल कृत । तत् श्रुत्वा जरद्‌गवेन उक्तम्— कोऽयमायाति ।

दीर्घकर्णो गृध्रम् अवलोक्य सभयम् आह—हा हतोऽस्मि । अधुना अतिसन्निधानेन पलायनमपि न सम्भवति । भवतु विश्वास तावत् उत्पाद्य अस्य समीपम् उपगच्छामि । इत्या लोच्य उपसृत्य अब्रवीत्—आर्य्य ! त्वामभिवन्दे ।

गृध्र अब्रवीत्—कस्त्वम् ?

सोऽवदत—मार्ज्जारोऽहम् ।

गृध्रो ब्रूते—दूरम् अपसर, नो चेत् हन्तव्योऽसि मया ।

मार्ज्जारोऽवदत्—श्रूयता तावत् मम वचनम् । ततो यद्यहं वध्य तदा हन्तव्य ।

---

(१) One whose nails and eyes have decayed

(२) For his maintenance, For the support of his life

गृध्रो ब्रूते—ब्रूहि किमर्थम् आगतोऽसि।

सोऽवदत्—अहमत्र गङ्गातीरे नित्यस्नायी (१) निरामिषाशी (२) तिष्ठामि। यूयं धर्म्म-ज्ञान रता (३) विश्वासभूमय (४) इति पक्षिण सर्व्वे सर्व्वदा ममाग्रे प्रस्तुवन्ति। अत भवद्भ्य धर्म्मं श्रोतुम् इहागत। भवन्तश्च एतादृशा धर्म्मज्ञा यत् माम् अतिथिं हन्तुमुद्यता। गृहस्थ-धर्म्मश्चैष—

अरावप्युचितं कार्य्यम् आतिथ्यं गृहमागते।
छेत्तु पार्श्वं गताच्छाया नोपसंहरति (५) द्रुम॥

यदि अन्न नास्ति तदा सुप्रीतेन (६) वचसापि तावत् अतिथि पूज्य। तथा चोक्तम्—

अतिथिर्यस्य भग्नाशो (७) गृहात् प्रतिनिवर्त्तते।
स तस्मै दुष्कृतं दत्त्वा पुण्यमादाय गच्छति॥

अन्यच्च—

उत्तमस्यापि वर्णस्य नीचोऽपि गृहमागत।
पूजनीयो यथायोग्यं सर्व्व-देवमयोऽतिथि॥

(१) Making daily ablutions
(२) A vegetarian
(३) Devoted to piety and learning
(४) A repository of trust and confidence
(५) Withdraws, witholds
(६) With eminently pleasing words
(७) Disappointed

गृध्रोऽवदत—मार्ज्जारो हि मांस रुचय (१)। पक्षिशावकाश्च अत्र निवसन्ति। तेनैव ब्रवीमि।

तत श्रुत्वा मार्ज्जारो भूमि स्पृष्ट्वा कर्णौ स्पृशति। ब्रूते च—मया धर्म्मशास्त्र श्रुत्वा वीत रागेण दुष्कर व्रत चान्द्रायणम अध्यवसितम।

एव विश्वास्य स मार्ज्जार तरु कोटरे स्थित। ततो दिनेषु गच्छत्सु स पक्षिशावकान आक्रम्य कोटरमानीय प्रत्यह खादति। येषाम् अपत्यानि खादितानि तै शोकार्त्तै विलपद्भि (२) इतस्ततो जिज्ञासा समारब्धा। तत् परिज्ञाय मार्ज्जार कोटरात् नि सृत्य वहि पलायित। पश्चात् पक्षिभि इतस्ततो निरूपयद्भि तत्र तरु-कोटरे (३) शावकास्थीनि प्राप्तानि। अनन्तरम अनेनैव जरद्गवेन अस्माक शावका खादिता इति सर्व्वै पक्षिभि निश्चित्य स गृध्रो व्यापादित।

नीति —अज्ञातकुलशीलस्य (४) वासो देयो न कस्यचित्।

(१) Fond of flesh

(२) Lamenting grief stricken

(३) In the hollow of the tree

(४) A stranger One whose lineage and character are not known

विद्या

विद्वत्त्वञ्च नृपत्वञ्च नैव तुल्य कदाचन ।
स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान सर्व्वत्र पूज्यते ॥१।

कोऽतिभार समर्थाना कि दूर व्यवसायिना (१) ।
को विदेश सविद्याना क पर प्रियवादिनाम ? २ ।

विद्या ददाति विनय विनयाद् याति पात्रताम (२) ।
पात्रत्वाद् धनमाप्नोति धनाद्धर्म्म तत सूखम ॥३।

ज्ञातिभि र्वण्ट्यते नैव चौरेणापि न नीयते ।
न दानेन क्षय याति विद्यारत्न महाधनम ॥४।

अनेक सशयोच्छेदि (३) परोक्षार्थस्य (४) दर्शक ।
सर्व्वस्य लोचन शास्त्र यस्य नास्त्यन्ध एव स ॥५।

सङ्गमयति (५) विद्यैव नीचगापि नर सरित् (६) ।
समुद्रमिव दुर्द्धर्ष नृप भाग्यमत परम ॥ ६ ।

स जीवति गुणा यस्य धर्म्मो यस्य स जीवति ।
गुणधर्म्मविहीनो यो निष्फल तस्य जीवनम ॥ ७ ।

---

(१) Persevering industrious engaged in business

(२) Competence

(३) A thing that clears up many doubts

(४) Of an invisible object

(५) Unites

(६) A river

त्रयाणां मत्स्यानाम्

कस्मिंश्चिज्जलाशये अनागतविधाता प्रत्युत्पन्नमति यद्भविष्य श्चेति (१) त्रयो मत्स्याः प्रतिवसन्ति स्म। अथ कदाचित् त जलाशय दृष्ट्वा गच्छद्भिर्मत्स्यजीविभि अभिहितम अहो बहुमत्स्यो(२)ऽयं ह्रद कदाचिदपि न अस्माभिरन्वेषित। अद्य तावदाहारवृत्ति सञ्जाता सन्ध्यासमयश्च सवृत्त (३)। तत् प्रभाते अत्रागन्तव्यम इति निश्चय।

अथ तेषा तत कुलिशपातोपम (४) वच समाकर्ण्य अनागतविधाता सर्वान मत्स्यानाहूय इदमूचे अहो (५) श्रुत भवद्भि यत् मत्स्यजीविभिरभिहितम। तद्रात्रावेव गम्यता

---

(१) अनागतविधाता (One who provides against what evil is yet to come) अनागतस्य अनुपस्थितस्य दुःखस्येति यावत विधाता प्रतीकारक य अनिष्ट सम्भाव्य पूर्वमेव तत्प्रतीकार विन्तयति। प्रत्युत्पन्नमति (Quick witted having presence of mind) प्रत्युत्पन्ना कार्यकाले उपस्थिता मति कर्तव्यावधारणशक्तिर्यस्य विपदि आपत्कालेन मनसा प्रतीकार चिन्तने समर्थ। यद्भविष्य (Depending on fate fatalist) यत भविष्य तत भवत्येव न तस्य प्रतिविधान कर्तुं शक्यत इति निश्चित्य उपाय चिन्तन विमुख।

(२) Containing numerous fish

(३) सवृत्त प्रवृत्त उपस्थित इति यावत। Is come, has approached

(४) कुलिशपातोपम वज्रपातसदृशम्। Like a thunder bolt

(५) अहो भो। Oh, Ho

मन्यत् सर । नून प्रभातसमये ते मत्स्यजीविनोऽत्र समागत्य मत्स्यसञ्चय (१) करिष्यन्ति, एतन्मम मनसि वर्त्तते। तन्न युक्त (२) साम्प्रत क्षणमपि अत्रावस्थातुम"। एतदाकर्ण्य प्रत्युत्पन्नमति प्राह "भो सत्यम अभिहित भवता। ममापि अभीष्ट(३)मेतत्। तदन्यत्र गम्यताम"।

अथ तत् समाकर्ण्य उच्चैर्विहस्य यद्भविष्य प्राह "दृष्टो न सम्यक् मन्त्रित (४) भवद्भ्याम। कि तेषा वाङ्मात्रेण (५) पितृपैतामहिक(६)मेतत सरस्त्यक्तु युज्यते। यदि आयु क्षयोऽस्ति तदा अन्यत्र गतानामपि मृत्युर्भविष्यति। तदह न यास्यामि। भवद्भ्यान्तु यद्रोचते तत् क्रियताम"।

एव तस्य त निश्चय (७) ज्ञात्वा अनागतविधाता प्रत्युत्पन्नमतिश्च निष्क्रान्तौ (८) सह परिजनेन। अथ प्रभाते तैर्मत्स्यजीविभि जालैस्त जलाशयमालोड्य यद्भविष्येण सह तत् सरो निर्मत्स्यता नीतम।

नीति —अनागत य कुरुते स शोभते।

---

(१) Extermination (२) Advisable
(३) Desire, intention
(४) Judged, considered
(५) Simply on their words
(६) Inhabited by forefathers Ancestral
(७) Resolve Determination
(८) Went out

कृपणकथा

आसीन्मथुरायां गूढधनो नाम वैश्य। स च कलावाणिज्यादिभि (१) बहुलीकृतवित्त (२) परमकृपणो बभूव। एकदा दुर्भिक्षे प्रत्यासन्ने (३) सञ्जातभयो (४) ऽनुचिन्तितवान्, यदस्मिन् दुर्भिक्षे मम वित्तानि पुत्रकलत्रादिभि खादितव्यानि मया धनशोकेन मर्त्तव्य, तन्न भद्रम्। यत

एकाकी पुरुष श्रीमान (५) धन तस्य पर सुहृत्।
अन्ये चासुहृद सर्वे धनमूल कुटुम्बकम (६)॥

तत् परालक्ष्ये (७) स्थाने वित्तानि रक्षामीति परामृश्य तथा कृतवान्।

---

(१) कला—नृत्यादिका चतु षष्टिविधा उपविद्या। By commerce arts and industries

(२) One whose wealth has been enormously multiplied

(३) Near imminent

(४) सञ्जातभय—सञ्जात भय धनक्षयाशङ्का यस्य तथाक। Afraid terrified

(५) श्रीमान लक्ष्मीवान (Fortunate) पुरुषा हि निजभाग्यगुणेनैव लक्ष्मीवन्तो भवन्ति, परसाम्येन परानुकूल्येन च कस्यचिदपि धन न भवत इत्यर्थ।

(६) कुटुम्बक—कुटुम्बस्य भाव। भावे कन। Relationship

(७) Secret to others

ततो दुर्भिक्षे चापतिते परीवारान् सर्वान् अन्नेन विना म्रियमाणान् (१) पश्यन्नपि कस्मैचित् किमपि न ददौ।

अतस्तस्य पुत्रकलत्रादयः सर्व्वेऽपि विनान्नेनैव मृताः। स्वयञ्च प्राणमात्रावशेषः परामृष्टवान् (२)।

यत् पुत्रकलत्रेभ्यो दत्तं वित्तं मयार्ज्जितम्।
तन्निजप्राणरक्षार्थं कथं भोक्ष्ये निराकुलः (३)॥

ततः स्वप्राणरक्षायामपि स वित्तं न विनियुङ्क्ते। उपवासेन दिनानि यापयन्तं तमतिदुर्ब्बलं दृष्ट्वा तन्नगरवासिनः कारुणिकाः पुरुषाः केऽपि प्रोचुः, हे कृपण! किं करिष्यसि तेन धनेन यस्मिन् विद्यमानेऽपि निजप्राणान् न रक्षसि?

गूढधन उवाच, अये नगरवासिनः पुरुषाः! मया प्राणव्ययेऽपि धनव्ययो न स्वीक्रियते। ते ऊचुः, तर्हि राज्ञा चौरेण वा गृहीतव्यं त्वयि विपन्ने तव धनम्। गूढधन उवाच, तदन्यस्यैव बुद्धिहीनस्य धनमन्ये गृह्णन्ति। मया स्वकीयं धनं गले बद्ध्वा मर्त्तव्यमित्यभिधाय धनपोट्टलकं (४) गृहीत्वा स गङ्गातीरे मर्त्तुं जगाम। तत्र च नाविकं धीवरमुपसर्प्याह, भो भ्रातर्नाविक! प्राणांस्त्यक्तुकामेनापि (५) मया

---

(१) Starving to death

(२) Thought within himself

(३) Calm, peaceful

(४) Purse of money, bag of coins

(५) Desirous of giving up my life

धनानि त्यक्तु न शक्यन्ते। ततस्त्व परिवारशोकाकुल (१) मां गङ्गाया मज्जयित्वा मारय। तन्निमित्त तुभ्यमेकं सुवर्ण खण्ड (२) दास्यामि। नाविक उवाच, तर्हि मे सुवर्ण खण्ड दर्शय। तत सुवर्णानि सभय दर्शयित्वा पुनरब्रवीत्, भ्रातर्नाविक! सर्व्वाणि सुवर्णानि परस्मै दातुमयोग्यानि, तत एकामेव मुद्रा गृहीत्वा मारय माम। नाविकस्तु तानि सुवर्णानि दृष्ट्वा, तथास्तु इत्यवदत्। ततस्त जले मज्जयित्वा गतप्राण कृत्वा सुवर्णानि गृहीत्वा स नाविक कृतार्थो बभूव।

नीति—दानोपभोगहीनेन धनेन दुर्गति नृणाम।

---

(१) Bereaved of members of his family

(२) सुवर्णखण्ड—सुवर्णमुद्राम। Gold coin, Sovereign

अलसकथा।

उद्योगहेतुरुत्साह प्राणिधर्म्मो निगद्यते।
क्रियासु सर्वरूपासु (१) विना तेनालसो भवेत॥

आसीन्मिथिलाया वीरेश्वरो नाम राजमन्त्री। स च सर्व्वेभ्यो दुर्गतेभ्योऽनाथेभ्य प्रत्यहमिच्छाभोग (२) प्रयच्छति असौ करुणया अलसानपि दरिद्रवत् प्रतिपालयति। यत —

दुर्गतीनाञ्च सर्वेषामलस प्रथमो मत।
किञ्चिन्न चमते (३) कर्त्तु विदग्धो जठरानले॥

ततोऽलसपुरुषाणा ततेष्टलाभ श्रुत्वा धूर्त्ता अपि कृत्रिम मालस्य दर्शयित्वा भोज्य गृह्णन्ति। एवञ्च अलसशालायां बहुद्रव्यव्यय दृष्ट्वा राजपुरुषै (४) परामृष्ट, यदक्षमान मत्वा करुणया अलसेभ्य स्वामी वस्तूनि प्रयच्छति। छलेन अनलसा अपि तानि गृह्णन्तोत्यस्माक प्रमाद। तदस्मद्दोषेण यदि

---

(१) क्रियासु सर्व्वरूपासु—In all sorts of work

(२) इच्छाभोग—इच्छया इच्छानुसारेण भोग तम। Feast after their own choice

(३) किञ्चिन्न चमत—किञ्चिदपि कार्य्य कर्त्तु न शक्नोति। Is not able to do any thing at all

(४) Officers of the King

स्वामिधन यथा विनष्ट भवेत् तदा वय प्रत्यवायिन । अतोऽलसपुरुषाणा परीक्षा कुर्म्म ।

इति परामृश्य निद्रितेष्वलसपुरुषेषु ते राजपुरुषा अलसशालाया वह्नि योजयित्वा निरूपयामासु । ततो गृहलग्न प्रवृद्धवह्नि दृष्ट्वा धूर्त्ता सर्व्वे पलायिता । पश्चादीषदलसा अपि पलायिता । चत्वार पुरुषास्तत्रैव सुप्ता परस्परमालपन्ति । एकेन वस्त्रावृतमुखेनोक्त (१), अहो कथमय कोलाहल ? द्वितीयेनोक्त, तर्क्कते यदस्मिन् गृहेऽग्निर्लग्नोऽस्ति । तृतीयेनोक्त, कोऽपि तथा धार्म्मिको नास्ति, य इदानी जलार्द्रैर्व्वासोभि(२)रस्मान आवृणोति । चतुर्थेनोक्त, अये वाचाला । वृथा कथ जल्पथ ? तूष्णीं तिष्ठत । ततश्च तुर्णामपि तेषामेव परस्परालाप श्रुत्वा वह्निञ्च प्रवृद्धमेषामुपरि पतिष्यन्त दृष्ट्वा राजपुरुषैर्भयेन चत्वारोऽप्यलसा केशेष्वाकृष्य गृहाद्वहि कृता । ततस्तानालोक्य ते, पठितम—

पतिरेव गति स्त्रीणा बालाना जननी गति ।
नालसाना गति काचित् लोके कारुणिक विना ॥

---

(१) Covering his face with a cloth

(२) With pieces of cloth wet with water

वलाद् वुद्धि र्गरीयसी

कस्मिंश्चिद्वने भासुरको नाम सिंह प्रतिवसति स्म। असौ नित्यमेव अनेकान मृगशशकादीन व्यापादयामास (१)।

अथैकदा तद्वनवासिन सर्व्वे वराह महिष शशकादयो मिलित्वा तमभ्युपेत्य प्रोचु स्वामिन किमनेन सकल मृग वधेन (२)। तव एकेनैव मृगेण तृप्तिर्भवति। तत् क्रियतामस्माभि सह समय (३)। अद्य प्रभृति प्रतिदिनमेको मृगस्तव भक्षणार्थं समेष्यति। एव कृते तव तावत् प्राणयात्रा(४) क्लेश विना भविष्यति, अस्माकमपि सर्व्वोच्छेदन (५) न स्यात्। तदेष राजधर्म्मो अनुष्ठीयताम।

अथ तेषा तद्वचनमाकर्ण्य भासुरक आह अहो सत्यमभिहित भवद्भि। पर यदि नित्यमेव एको मृगो नागमिष्यति तदा सर्व्वानेव भक्षयिष्यामि। अथ ते तथेति प्रतिज्ञाय निश्चिन्तास्तत्र वने निर्भया पर्य्यटन्ति। एकश्च प्रतिदिन

---

(१) व्यापादयामास विनाशयामास। Killed

(२) सकल मृग वधेन समस्त पशु सहारेण। By the destruction of all the beasts

(३) समय प्रतिज्ञा नियम इति यावत्। Treaty, arrangement

(४) प्राणयात्रा प्राणधारण जीविकानिर्व्वाह इति यावत। Maintenance

(५) Total annihilation

क्रमेणायाति। वृद्धो वा वैराग्ययुक्तो (१) वा शोकग्रस्तो वा पुत्त्र-कलत्र-नाश भीतो (२) वा तेषा मध्यात् तस्य भोजनार्थ मध्याह्न-समये उपतिष्ठते।

अथ कदाचित् शशकस्य वार (३) समायात। प्रेषितश्च अनिच्छन्नपि स समस्तमृगै। स च मन्द मन्द गत्वा वेलातिक्रम विधाय व्याकुल हृदय सिंहस्य वधोपाय चिन्तयन् दिनशेषे प्राप्त। सिंहस्तु वेलातिक्रमेण क्षुधार्त्त कोपाविष्ट सृक्कणी (४) परिलेलिहत् अचिन्तयत् "अहो मया प्रातरेव नि सत्त्व (५) वन कर्त्तव्यम"।

एव चिन्तयति तस्मिन शशको मन्द मन्द गत्वा प्रणम्य तस्याग्रे स्थित। अथ त चिरादायात लघुकलेवरञ्चावलोक्य कोपज्वलित(६)स्त निर्भर्त्स्य यवाह "रे शशकाधम एकस्तावत् लघुस्त्वम अपरतश्च वेलातिक्रमेणागत। अस्मादपराधात् त्वां निपात्य प्रात सकलान्यपि सत्त्वान्युच्छेत्स्यामि" (७)

---

(१) Indifferent to the worldly pleasures

(२) Afraid of the destruction of wife and children

(३) वार दिवस पर्याय इति यावत्। Turn

(४) सृक्कणी ओष्ठप्रान्तौ। Corners of the lips

(५) नि सत्त्व जन्तुशून्यम् एतद्वनस्थितान सर्वानेव जन्तून हनिष्यामीत्यर्थ। Denuded of all animals

(६) Flaming up in anger

(७) उच्छेत्स्यामि विनाशयिष्यामि। I will exterminate

अथ शशक प्रणम्य सविनय प्रोवाच स्वामिन नापराधो मम न चापरेषा सत्त्वानाम। श्रूयतां कारणम। सिंह आह सत्वर निवेदय यावन्मम दंष्ट्रान्तर्गतो (१) न भवसि।

शशक आह स्वामिन समस्तमृगैरद्य मम वार विज्ञाय अहं प्रेषित। मा तु लघुतर दृष्ट्वा तै अपरान पञ्च शशकान मया सह प्रेषितवन्त। ततश्चाहमागच्छन पथि महता केनचिदपरसिंहेन विवरान्निर्गत्य (२) अभिहित रे क्व प्रस्थिता यूयम। मयाभिहित वय वनस्वामिनो भासुरकसिंहस्य आहारार्थं समयधर्म्मेण तत्सकाशं गच्छाम।

ततस्तेनाभिहित "मदीयमेतद्वनम। मया सह समयधर्म्मेण समस्तैर्मृगैर्वर्त्तितव्यम। चौर स भासुरक। अथ (३) सोऽत्र वने राजा तर्हि पञ्च शशकान अत्र धृत्वा तमाहूय द्रुतमागच्छ। य कश्चिदावयो पराक्रमेण राजा भविष्यति स सर्व्वानेव मृगान भक्षयिष्यति। ततोऽह तेनादिष्ट स्वामि सकाशमागत। एतत् वेलातिक्रमकारणम (४)। तदत्र स्वामी प्रमाणम (५)।

---

(१) दंष्ट्रान्तर्गत दन्त मध्य प्रविष्ट। Fallen into my jaws

(२) Coming out of the den

(३) अथ यदि। If

(४) Cause of the lapse of so much time, cause of my coming after the fixed hour

(५) तत् तस्मात् अत्र अस्मिन विषये स्वामी प्रभु प्रमाण स्वामी एव कर्त्तव्यम् अवधारयतु इत्यर्थ। Judge

तच्छ्रुत्वा भासुरक आह भद्र यद्येवं सत्वरं दर्शय मे तं चौरसिंहम्। येनाहं मृगकोपं तस्योपरि क्षपयित्वा (१) स्वस्थो भवामि। शशक आह आगच्छतु स्वामी। एवमुक्त्वा असावग्रे प्रस्थितः। ततश्च कञ्चित् कूपमासाद्य स भासुरकमाह स्वामिन् कस्ते प्रतापं सोढुं समर्थः। त्वां दृष्ट्वा दूरत एव स चौरः स्वदुर्गं प्रविष्टः। आगच्छ दर्शयामि।

तच्छ्रुत्वा भासुरक आह भद्र सत्वरं दर्शय मे दुर्गम्। तदनु (२) दर्शितस्तेन कूपः। सोऽपि मूर्खः सिंहः कूपमध्ये आत्मनः प्रतिबिम्बं दृष्ट्वा अपरसिंहधिया (३) नादं मुमोच (४)। ततस्तत्प्रतिशब्देन द्विगुणतरो नादः कूपात् समुत्थितः। अथासौ तं नादमाकर्ण्य कोपज्वलित आत्मानं कूपे क्षिप्त्वा प्राणान् मुमोच। तदाप्रभृति सर्व्वे मृगा निर्भयास्तत्र वने वसन्ति स्म।

---

(१) क्षपयित्वा शमयित्वा। Venting

(२) तदनु तत्पश्चात्। After that

(३) अपरसिंहधिया अन्यसिंहबोधेन अन्य सिंहमवधार्येत्यर्थः। Taking him for another lion

(४) Set up a loud roar

धर्म्मबुद्धि-पापबुद्धी ।

कस्मिंश्चिदधिष्ठाने (१) धर्म्मबुद्धिः पापबुद्धिश्च द्वे मित्रे प्रतिवसतः स्म। कदाचित् पापबुद्धिना चिन्तितम् अहं तावत् मूर्खो दरिद्रश्च। तदेतं धर्म्मबुद्धिमादाय देशान्तरं गत्वा अस्याश्रयेण अर्थोपार्ज्जनं (२) कृत्वा एनम् अपि वञ्चयित्वा सुखी भवामि। अथ अन्यस्मिन्नहनि स धर्म्मबुद्धिं प्राह भो मित्र देशान्तरमदृष्ट्वा वार्द्धके (३) शिशुजनस्य का वार्त्ता कथयिष्यसि।

तदाकर्ण्य धर्म्मबुद्धिः प्रहृष्टमना गुरुजनानुज्ञातः (४) शुभेऽहनि तेन सह देशान्तरं प्रस्थितः। तत्र धर्म्मबुद्धिप्रभावेण पापबुद्धिनापि प्रभूतं वित्तमासादितम्। ततश्च द्वावपि तौ प्रभूतं द्रव्यमर्ज्जयित्वा प्रहृष्टौ स्वगृहं प्रति औत्सुक्येन निवृत्तौ।

अथ स्वस्थानसमीपवर्त्तिना (५) पापबुद्धिना धर्म्मबुद्धिः अभिहितः भद्र न सर्व्वम् एतद्वित्तं गृहं नेतुं युज्यते। ज्ञातयो बान्धवाश्च प्रार्थयिष्यन्ते। तदस्मिन् गहने वने क्वापि भूमौ निधाय किञ्चिन्मात्रमादाय गृहं प्रविशाव। भूयः प्रयोजने सञ्जाते समेत्य अस्मात् स्थानान्नेष्याव। तदाकर्ण्य धर्म्मबुद्धिराह भद्र तर्हि एवं क्रियताम्। तथानुष्ठिते द्वावपि तौ स्वगृहं गत्वा सुखेन स्थितवन्तौ।

---

(१) अधिष्ठाने नगरे। Town City
(२) Acquisition of wealth
(३) In old age
(४) With the permission of his superiors
(५) When they came near their place

एकदा पापबुद्धिर्निशीथे अटवीं गत्वा तत् सर्व्वं वित्तं समादाय गर्त्तं पूरयित्वा स्वभवनं जगाम। अथ अन्येद्युः पापबुद्धिः धर्म्मबुद्धिं समेत्य प्रोवाच सखे बहुकुटम्बौ (१) आवां वित्ताभावात् सीदावः (२)। तद्गत्वा तत्र स्थानं किञ्चिन्मात्रं धनमानयावः। सोऽब्रवीत् भद्रं एवं क्रियताम्।

अथ तौ तत् स्थानं यावत् खनतः तावद्रिक्तं भाण्डं दृष्टवन्तौ। अत्रान्तरे (३) पापबुद्धिः आत्मशिरस्ताडयन् (४) प्रोवाच भो धर्म्मबुद्धे त्वया हृतम् एतद्धनं नान्येन, यतो भूयोऽपि गर्त्तं पूरणं कृतम्। तत् प्रयच्छ मे तस्यार्द्धम्, अन्यथा अहं राजकुले निवेदयिष्यामि (५)। स आह भो दुरात्मन् मैवं वद। धर्म्मबुद्धिः खल्वहं न एतच्चौरकर्म्म करोमि। एवं द्वावपि तौ विवदमानौ धर्म्माधिकरणं (६) गत्वा प्रोचतुः परस्परं दूषयन्तौ।

अथ तौ धर्म्माधिकरणाधिष्ठितैः (७) पुरुषैर्दिव्यार्थं यावन्नियजितौ तावत् पापबुद्धिराह अहो न सम्यक् दृष्टोऽय

(१) बहुकुटम्बौ बहुपोष्यवर्गौ। Having many relatives to support

(२) सीदावः अवसादं प्राप्नुवः क्लेशं सहावहे इति यावत्। Are suffering much

(३) अत्रान्तरे अस्मिन् समये। In the mean time

(४) Striking his head with his own hands

(५) Shall file a suit in the court of law complain to the officers of the king

(६) धर्म्माधिकरणं व्यवहारदर्शनस्थानं विचारालयमिति यावत्। Court of justice

(७) धर्म्माधिकरणाधिष्ठितैः धर्म्माधिकरणनियुक्तैः। Judges of the court Gentlemen on the bench

न्याय (१)। अत्र विषये वनदेवता मम साक्षीभूता तिष्ठति। सैव आवयोरेकतर चौरं वा साधु वा करिष्यति। अथ तैः सर्व्वैरभिहित भो युक्तमुक्त भवता। अस्माकमपि अत्र विषये महत् कुतूहल* वर्त्तते। प्रत्यूषसमये युवाभ्याम अस्माभि सह तत्र वनोद्देशे गन्तव्यम।

एतस्मिन्नन्तरे पापबुद्धि गृहे गत्वा स्वजनकमुवाच तात प्रभूतोऽयं मया अर्थो धर्म्मबुद्धेश्चोरित। स च तव वचनेन परिणति (२) गच्छति, अन्यथा अस्माक प्राणै सह यास्यति। स आह वत्स तद् वद द्रुत यत् कथयित्वा स्थिरता नयामि। पापबुद्धि प्राह तात अस्ति तस्मिन प्रदेशे महाशमी। तस्या महत् कोटरमस्ति। तत्र त्व साम्प्रतमेव प्रविश। तत प्रभाते यदाह सत्यश्रावण (३) करोमि तदा त्वया वाच्य धर्म्मबुद्धिश्चौर इति।

तथा अनुष्ठिते प्रत्यूषे स्नात्वा पापबुद्धि धौतप्रावरणो (४) धर्म्मबुद्धिपुर सरो धर्म्माधिकरणिकै (५) सह ता शमीमभ्येत्य

(१) न्याय विचार। Decision Trial

(२) परिणति परिपाकम्। Appropriation consummation

(३) सत्य श्रावयामि—सत्य वदसि चेत् स्वर्गमवाप्स्यसि अनृत वदसि चेत् नरकमवाप्स्यसि एव प्रकारेण समवेतान साक्षिण सत्यकथनात पूर्व्व राज पुरुषादयो यत् श्रावयन्ति तत् सत्यश्रावणम्। Shall administer the oath to declare the truth

(४) प्रावरणम उत्तरीयवस्त्रम। Putting on clothes duly washed

(५) धर्म्माधिकरणिकै धर्म्माधिकरणनियुक्तै। Judges

*रम्यवस्तु समालोके लोलता स्यात कुतूहलम्।

तारस्वरेण (१) प्रोवाच "भगवति वनदेवते आवयोर्मध्ये यश्चौर त कथय" (२)। अथ पापबुद्धिपिता शमीकोटरस्थ प्रोवाच "भो शृणुत शृणुत धर्म्मबुद्धिना अपहृतम् एतद्धनम"। एतदाकर्ण्य सर्व्वे ते राजपुरुषा विस्मयोत्फुल्ललोचना अभवन। धर्म्मबुद्धिना तु तच्छमीकोटर वह्निभोज्यद्रव्ये (३) परिवेष्ट्य वह्निना सन्दीपितम (४)।

अथ ज्वलति तस्मिन अर्द्धदग्धशरीर स्फुटिताक्ष (५) करुण परिदेवयन् (६) पापबुद्धिपिता शमीकोटरान्निश्चक्राम। ततस्ते सर्व्वे पृष्ट भो किमिदम। इत्युक्तो स पापबुद्धि विचेष्टित सर्व्वमिद तेषा निवेद्य उपरत ७) अथ पापबुद्धि शमी शाखाया प्रविलम्ब्य (८) राजपुरुषा धर्म्मबुद्धि प्रशस्य इदमूचु अहो साधु इदमुच्यते।

उपाय चिन्तयेत् प्राज्ञस्तथापायञ्च चिन्तयेत्।
अनेन पापबुद्धिना उपायश्चिन्तितो नापाय। तत तत्फल प्राप्तम।

( ) तारस्वरेण उच्च स्वरेण। In a loud voice

(२) त कथय त प्रकाशय। Declare him definitely as such

( ) वह्निभोज्यद्रव्य अग्न्युद्दीपकवस्तुभि। With combustible things

(४) Set fire to

(५) स्फुटिताक्ष स्फुटितनयन। With eyes split out or burst

(६) परिदेवयन विलपन। Crying piteously

(७) उपरत मृत। Dead

(८) प्रविलम्ब्य रज्ज्वा देह लम्बयित्वा। Hanging

सत्यवीरकथा ।

पुरा हस्तिनापुरनाम्नि (१) नगरे महामल्लनामा यवनेश्वरो बभूव। तस्मिन क्षितिमण्डलं शासति तदुत्कर्षासहिष्णु काफ़रराज (२) स्तमभियोद्धु सकल-बल सहितस्तत्राजगाम। यवनेश्वरस्तमायान्त ज्ञात्वा काम्बोज (३) तुरङ्गमाश्वारोहै सैनिकै परिवृत पुराद्वहिर्भूय तेन सम सग्राममङ्गीचकार। तयो समारब्धे सग्रामे बलवता काफ़र राज-सैन्येन हन्यमाना यवन योधा रणात पराङ्मुखा बभूवु। तत पलायमान निज-बल दृष्ट्वा यवनेश्वर उवाच, रे रे मम सैनिका युष्माक मध्ये कोऽपि तादृशो नास्ति य इदानी रिपुभयात् पलायमान मम सैन्य स्वेन बाहुबलेन त्राणमवलम्बते? तच्च यवन राज वचन श्रुत्वा

---

(१) हस्तिनापुर—The capital of the Kauravas and Pandavas the remains of which still exist about 57 miles to the north east of the modern city of Delhi on the bank of the old channel of the Ganges It was founded by Hastin, a King of the Lunar line

(२) King of Africa

(३) काम्बोज—This name is applied to the people of the north western corner of India the country was noted for the breeding of horses

कर्णाट कुल सम्भवो (१) नरसिंह देव नामा चौहानकुल (२) सम्भव वीरव्रत नामा च राजकुमारौ प्रोचतु राजन! क इदानीं रिपुत्रासभग्नं भवद्बलं निवारयितुं शक्नोति, यदि क्षणं परावृत्य भवान् अवलोकयति, तदा आवाम् भवतो विपक्षं पराभवितुं चेष्टावहे। यवनेश्वर उवाच, साधु कुमारौ साधु युवाभ्यामन्य क एतादृग व्यवस्यति? ततो नरसिंहदेव कशाघातेन तुरगं ताडयित्वा सहसा काफरबलं प्रविवेश व ग्रय च विजयिनमायान्तं काफरराजं शल्येन हृदि हतवान्। काफरराजस्तु गतप्राणो भूमौ निपपात। वीरव्रत देवेन च भूमौ पतितस्य तस्य शिरश्छित्वा यवनराजस्य पुरो नीतम्। यवनेश्वर उवाच कस्येदं शिरः? वीरव्रत

(१) कर्णाट—The modern Karnatic the name however was anciently applied to the central districts of the peninsula including Mysore

(२) The Chouhans are one of the Agnikulas who are divided into four tribes the Purmaras the Parhiaras the Chaluks and the Chouhans The last mentioned tribe was the most valiant of all the name meaning the 'four handed warrior The genealogical tree of the Chouhans exhibits 39 princes from Anhub the first celebrated Chouhan, down to Prithviraja the last of the Hindu emperors The Chouhans sent forth twenty four branches of whom the most celebrated are the existing families of Boondi and Kotha

(३) पराक्रमतुलितनरसिंहम—पराक्रमेण तुलित अनुकृत नरसिंह नृसिंहावतारो येन तथोक्त।

कथयति, काफ़ैरराजस्य। यवनेश्वर उवाच, केनासौ हत? वीरव्रतो ब्रूते, राजन्। पराक्रमशालिना नरसिंहदेवेन हत। तत्पश्चाद्गामिना मया शिरश्छिन्नम्। यवनेश्वर उवाच, नरसिंहदेव कुत्र? वीरव्रतो ब्रूते, काफ़ैर-राज-सन्निधान वर्त्तिभि स्वामिवधामर्षितै मङ्गोलसैनिकै (१) र्बहु-भिरेको हन्यमानो मया दृष्ट, क्व गत क्वेदानीमस्ति वा तन्न ज्ञायते। ततो यवनराज परसैन्य हतनायक पलायमान दृष्ट्वा परमानन्दो (२) बभूव। पुरश्चास्य तदनुगामिन स्वसैनिकान प्रत्याह, रे रे सैनिका। पलायमानान परभटान किं निहथ? सम्प्रति राज्यरक्षितार काफ़ैर राज हन्तारं नरसिंहदेव मे विज्ञापयत। तदनन्तरमेकस्मिन् संग्राम-प्रदेशे वहद्रुधिर (३) पुष्पित किंशुकमिव वेदना-मूर्च्छित नरसिंहदेव यवन राजो ददर्श तुरङ्गादवतीर्य्य च बभाषे, हे नरसिंहदेव। जीवि-ष्यसि? नरसिंहदेव उवाच, राजन्। मया यत् कृत किं तदवगत भवता? यवनेश्वर उवाच ज्ञात मया। कथित वीरव्रत देवेन, त्वया मम शत्रुर्हत। नरसिंहदेव उवाच, तर्हि जीविष्यामि। यत —

---

(१) मङ्गोलसैनिक —मङ्गोला मङ्गोलीय जाति विशेष। [illegible] पाठानान सम्भवत। तथा सैनिक स्वपक्षीययोध।

(२) परमो आनन्दो यस्य Highly delighted

(३) वहद्रुधिर Bleeding

स्वीकृतं दुष्करं कर्म्म मया यस्य हितेच्छया।
तेन विज्ञायमानो मे फलितः श्रमपादपः॥

ततो यवनराजस्तं कुमारं नाना भेषज-प्रयोगैः स्वल्पैरेव दिवसैस्तं निरामयमकरोत्। तदनन्तरं काञ्चनं छत्रं चामरादिभिस्तं पूजयितुमुपचक्रमे। ततो नरसिंहदेव उवाच, राजन्! युद्धं राजपुत्राणां स्वाभाविक एव धर्म्मस्तत् किमद्भुतं मया कृतं, यदियं मम पूजा क्रियते? यदि तु पूजैव कर्त्तव्या, तदा वीरव्रत-देवस्य क्रियतां, येन रिपु-शिरोऽस्मानीय सत्यं रक्षणानुरोधेन भवतः पुरस्तान्मम यशः प्रकाशितं, स्वपौरुषं न ख्यापितम्। अन्यथानेन नीयमानं रिपुशिरो दृष्ट्वा को वा अवगन्तुं शक्नुयात्, यन्मया मारितो रिपुरिति। तदयमेव प्रथमं पूज्यताम्। वीरव्रतदेव उवाच, कुमार नरसिंहदेव मामेवं ब्रूहि, कथमहं तव पराक्रमं फलमादाय परोच्छिष्टजीवी भविष्यामीति। नरसिंहदेव उवाच, साधु सत्यवीर साधु! अनेन तव सत्येन सर्व्वमेव (१) विवेचितम्।

ततस्तयोः परस्परमालापमुपकर्णयता समुपजात-परितोषेण यवनराजेन द्वावपि कुमारौ तुल्यमेव सत्कृतौ।

---

(१) सर्व्वमेव विवेचितम्—सर्व्वं ऐहिकं पारत्रिकं समस्तमेव कुशलं विवेचितं विचारितं विचार्य्य सम्पादितमित्यर्थः। इदं ते सत्यं इह चामुत्र च कल्याणाय कल्पते इत्यर्थः। Has taken note of all considerations relevant to your good

अर्थकाङ्क्षिणा कर्त्तव्यम् ।

षड्दोषा पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता (१) ।
निद्रा तन्द्रा भय क्रोध आलस्य दीर्घसूत्रता ॥

उत्साह सम्पन्नमदीर्घसूत्र,
क्रियाविधिज्ञ व्यसनेष्वसक्त ।
शूर कृतज्ञ दृढ सौहृदश्च (२)
लक्ष्मी स्वय याति निवासहेतो ॥

उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्य्याणि न मनोरथ ।
न हि सुप्तस्य सिहस्य विशन्ति वदने मृगा ॥

उद्योगिन पुरुषसिहमुपैति लक्ष्मी
दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।
दैव निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या
यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोष ॥

य काकिणी(३)मप्यपथ प्रपन्ना
निषेवते निष्क सहस्र तुल्या (४)
कालेषु कोटिष्वपि मुक्तहस्त
स्त राजसिह न जहाति लक्ष्मी ॥

(१) Desiring his own good or prosperity
(२) Staunch in friendship
(३) A cowri used as a coin
(४) Regards like a thousand of gold coins

जलबिन्दु-निपातेन क्रमश पूर्य्यते घट ।
स हेतु सर्व्वविद्याना धर्म्मस्य च धनस्य च ॥
इन्द्रियाणि च संयम्य बकवत् पण्डितो नर ।
देश-काल-बल ज्ञात्वा सर्व्व-कार्य्याणि साधयेत् ॥
अव्यापार परार्थेषु नित्योद्योग स्वकर्म्मसु ।
रक्षण समुपात्ताना (१) एतद्वैभवलक्षण ॥
क्षिप्रमायमनालोच्य व्ययमान स्ववाञ्छया ।
परीक्षीयत एवासौ धनी वैश्रवणोपम (२) ॥
अवस्थानुगता चेष्टा समयानुगता क्रिया ।
तस्मादवस्था समय वीक्ष्य कर्म्म समाचरेत् ॥

(१) Duly earned

(२) Like Kuvera, the god of wealth

सिंहशृगालयो. ।

कस्मिंश्चित् वनप्रदेशे खरनखरो नाम सिंह प्रतिवसति स्म। स कदाचित् इतस्ततश्च परिभ्रमन् क्षुत्क्षामकण्ठो (१) न किञ्चिद् अपि सत्त्वम् आससाद। ततश्च अस्तमनसमये स महती गिरिगुहाम आसाद्य तस्यां प्रविष्ट चिन्तयामास नूनम् एतस्यां गुहायां रात्रौ केनापि सत्त्वेनागन्तव्यम। तत् निभृतो (२) भूत्वा तिष्ठामि। एतस्मिन्नन्तरे गुहास्वामी दधिपुच्छो नाम शृगाल समायात। स च अपश्यत् सिंहपदपङ्क्तिर् (३) गुहायां प्रविष्टा न निष्क्रमणं गता (४)। ततश्च सो ऽचिन्तयत् अहो विनष्टो ऽस्मि नूनम अस्या अन्तर्गतेन सिंहेन भाव्यम। तत् किं करोमि कथं ज्ञास्यामि।

एवं विचिन्त्य दधिपुच्छो द्वारस्थ फुत्कर्तुम (५) आरेभे। अहो बिल अहो बिल इत्युक्त्वा तूष्णीम्भूय स भूयो ऽभाषत भो किं न स्मरसि यत् मया त्वया सह समय कृतो ऽस्ति मया बाह्यात् समागतेन त्वं वक्तव्य त्वया च अहम आकार-

---

(१) क्षुत्क्षामकण्ठ अथ क्षुधया क्षाम क्षीण कण्ठो ऽस्य। Thin or hollow throughhunger

(२) निभृत अन्यैरलक्षित। Secret to others unobserved

(३) सिंहस्य पदानि तेषां पङ्क्ति। A line of the foot prints of a lion

(४) निष्क्रमणं गता बहिर्गता। Came out

(५) फुत्कर्तुम् आह्वातुम्। To call out

णीय (१)। तद् यदि मां नाह्वयसि ततो ऽहं द्वितीयं बिलं यास्यामि।

तच्छ्रुत्वा सिंहश् चिन्तितवान् नूनम् एषा गुहा अस्य समागतस्य सदा समाह्वानं करोति। परम् अद्य मद्भयात् न किञ्चिद् ब्रूते। तद् अहम् अस्याह्वानं करोमि येन तदनुसारेण प्रविष्टो ऽयं मे भोज्यतां याति। एवं सम्प्रधार्य (२) सिंहस् तस्याह्वानम् अकरोत्। अथ सिंहशब्देन सा गुहा प्रतिरवपूर्णा अन्यान् अपि दूरस्थान् आरण्यजीवान् त्रासयामास। शृगालो ऽपि पलायमान इमं श्लोकमपठत्

अनागतं यः कुरुते स शोभते
स शोच्यते यो न करोत्यनागतम्।
वने ऽत्र संस्थस्य समागता जरा
बिलस्य वाणी न कदापि मे श्रुता (३)॥

---

(१) आकारणीय आह्वातव्य। To be called in (or welcomed)

(२) सम्प्रधार्य स्थिरीकृत्य। Thus resolved

(३) यः पुरुषः अनागतम् अनुपस्थितं सम्भावितमिति यावत् कुरुते सम्भावितस्य अनिष्टस्य प्रतिकारं विदधाति स शोभते निर्विघ्नेन कालम् अतिवाहयति इत्यर्थः। यः अनागतं न करोति सम्भावितस्य अनिष्टस्य प्रतिकारं न विदधाति स शोच्यते बन्धुभिः इति शेषः विपदि पतितो बन्धूनां शोकहेतुः भवति इत्यर्थः। अत्र अस्मिन् वने संस्थस्य स्थितस्य मम जरा समागता दीर्घं कालम् अस्मिन् वने वसामि इति भावः बिलस्य गह्वरस्य वाणी सदाह्वानरूपा मे मया कदापि न श्रुता।

नीलवर्ण-शृगाल-कथा।

कस्मिंश्चिद्वने चण्डरवो नाम शृगाल प्रतिवसति स्म। स कदाचित् क्षुधाविष्टो नगरान्तरे प्रविष्ट। अथ नगरवासिन सारमेया अवलोक्य त तीक्ष्णदंष्ट्राग्रै भक्षयितुमारब्धवन्त। स प्राणभयात् पलायमान प्रत्यासन्न रजकगृह प्रविष्ट। तत्र नीलीरसपूर्ण(१) महाभाण्ड सज्जीकृतमासीत्। स तस्मिन पपात। अथ तस्मान्निष्क्रान्तो नीलीवर्ण सञ्जात। तत्र सर्वे ते सारमेया त शृगालमजानन्तो यथाभीष्टां दिश जग्मु। चण्डरवोऽपि तदनन्तरम(२) आसाद्य काननाभिमुख प्रतस्थे।

अथ तदपूर्व्व सत्त्वमवलोक्य सर्व्वे सिंहव्याघ्रवृक-(३) प्रभृतयोऽरण्यनिवासिनो भयव्याकुलमनस समन्तात् पलायनक्रिया कुर्व्वन्ति स्म कथयन्ति स्म च अहो अपूर्व्वमेतत् सत्त्व कुतोऽप्यागतम। न विज्ञायते कीदृगस्य चेष्टित पौरुषञ्च। तद्दूरतर गच्छाम।

चण्डरवस्तु तान् भयव्याकुलितान विज्ञाय इत्थम आह

---

(१) नीलो एव रस तेन पूर्णम्। Filled with indigo juice

(२) अन्तरम् अवकाशम। Interval

(३) वृक ईहामृगाख्यो व्याघ्रजातिविशेष। Wolf

भो भो श्वापदा (१) किं यूयं मां दृष्ट्वा सन्त्रस्ता व्रजथ। न भेतव्यं न भेतव्यम्। अहमद्य ब्रह्मणा स्वयमेव आहूयाभिहित यत् श्वापदानां मध्ये कश्चित् राजा नास्ति। त्वं मयाद्य श्वापदराज्येऽभिषिक्त। अतो गत्वा क्षितितले तान् सर्व्वान् परिपालय। ततोऽहम् अत्रागत। अहं ककुद्द्रुमो नाम त्रैलोक्ये श्वापदराज सञ्जात।

तच्छ्रुत्वा ते श्वापदा सिंहपुरःसरा (२) स्वामिन् प्रभो समादिशेति वदन्तस्तं परिवव्रु (३)।

ततस्तेन सिंहाय अमात्यपदवी प्रदत्ता व्याघ्राय शय्यापालत्वम्, द्वीपिने ताम्बूलाधिकार, करिणे प्रतीहारित्वम्, (४) वानराय छत्रधरत्वम्। आत्मीयजात्या तै सह आलापमात्रमपि न करोति। शृगाला सर्व्वे अर्द्धचन्द्रं दत्त्वा निःसारिता।

एवं स राजक्रियाया वर्त्तते। ते च सिंहादयो मृगान् व्यापाद्य तस्य पुरत प्रक्षिपन्ति। सोऽपि प्रभुधर्म्मेण (५) सर्व्वेषां (६) विभज्य प्रयच्छति।

---

(१) श्वापदा हिंस्रजन्तव। Wild beasts Beasts of prey

(२) सिंहपुरःसरा सिंहप्रमुखा। Headed by the lion

(३) परिवव्रु वेष्टितवन्त। Surrounded

(४) प्रतीहारित्वं द्वारपालत्वम्। The post of a warder or porter

(५) प्रभुधर्म्मेण राजधर्म्मेण राजधर्म्मानुकूल्येति यावत्। In accordance with the duties of a king

(६) सर्व्वेषां सर्व्वेभ्य। सम्बन्धविवक्षया षष्ठी। Among all of them

एवं गच्छति काले कदाचित् तेन समागतेन दूरदेशे शब्दायमानस्य शृगालवृन्दस्य (१) कोलाहलो ऽश्रावि। तं शब्दं श्रुत्वा पुलकिततनुः आनन्दपरिपूर्णः उत्थाय स तारस्वरेण (२) विरोतुमारब्धवान्।

अथ ते तस्य स्वरमाकर्ण्य शृगालो ऽयमिति ज्ञात्वा सलज्जम् अधोमुखाः क्षणमेकं स्थिताः। ततो मिथः (३) प्रोचुः भो वाहिता (४) वयम् अनेन क्षुद्रशृगालेन। तद्वध्यतां वध्यतामयम्। सोऽपि तदाकर्ण्य पलायितुमिच्छन् सिंहादिभिः खण्डशः कृतः।

नीति — यः स्वभावो (५) हि यस्य स्यात् तस्यासौ दुरतिक्रमः (६)।
श्वा यदि क्रियते राजा स किं नाश्नात्युपानहम् (७)॥

समाप्तम्।

---

(१) शृगालवृन्दस्य शृगालसमूहस्य। Of the jackals

(२) तारस्वरेण उच्चस्वरेण। Aloud

(३) मिथः रहसि शृगालाः परोक्षमित्यर्थः। In secret, aside

(४) वाहिता भृत्यभावेन कर्म कारिताः। Made to work as servants, lorded it over

(५) Innate nature, inborn nature

(६) Difficult to give up or overcome

(७) Shoes